

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
Навчально-науковий інститут нафти і газу
Кафедра прикладної екології та природокористування

ПРИРОДООХОРОННЕ УПРАВЛІННЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ЧАСТИНА 1

Полтава – 2022

**Ілляш О.Е., Ганошенко О.М. Природоохоронне управління:
Навчальний посібник. Частина 1, 2022. – 106 с. (електронна версія)**

Затверджено Вченою радою Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, протокол від 15.12.2022 р.

Рецензенти:

- 1) Лебідь І.В., начальник відділу організаційної роботи, звітності та зв'язків з громадськістю управління біоресурсів, заповідної справи та організаційної роботи Департаменту екології та природних ресурсів Полтавської облдержадміністрації
- 2) Голік Ю.С., к.т.н., професор Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», голова ГО «Екологічна рада Полтавщини»

Навчальний посібник містить опорні матеріали для одержання базових знань й набуття необхідних компетенцій з дисципліни «Природоохоронне управління» згідно освітньо-професійної програми «Екологія» при підготовці бакалаврів зі спеціальності 101 «Екологія».

Посібник містить матеріали для теоретичної підготовки бакалаврів-екологів, зокрема знань законодавчо-нормативної бази в сфері природоохоронного управління, базових знань у сфері екологічного менеджменту та процедури здійснення стратегічної екологічної оцінки документів державного планування.

Навчальні матеріали даного посібника також можуть бути корисними для студентів економічних спеціальностей при вивченні дисциплін і модулів, пов'язаних з питаннями організації систем менеджменту підприємств та економіки природокористування.

© Ілляш О.Е., 2022

© Ганошенко О.М., 2022

© ПП «Астроя», 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Змістовий модуль 1. Система державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища	5
Тема 1. Законодавчі вимоги у сфері державного природоохоронного управління	6
1.1. Розвиток сфери природоохоронного управління	6
1.2. Засади сучасної державної екологічної політики	10
1.3. Основи природоохоронного управління	21
Тема 2. Структура системи державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і природокористування	23
Тема 3. Повноваження органів управління в галузі охорони довкілля державного та місцевого рівнів	26
Змістовий модуль 2. Основи екологічного менеджменту	35
Тема 4. Теоретичні основи екологічного менеджменту	36
4.1. Основні терміни та визначення в сфері екологічного управління та екологічного менеджменту	36
4.2. Базові основи екологічного менеджменту	39
Тема 5. Система екологічного менеджменту	42
5.1. Система екологічного менеджменту: базові поняття	42
5.2. Система екологічного менеджменту: структура	44
Тема 6. Стандарти ДСТУ ISO 9001 та ДСТУ ISO 14001	47
6.1. Історія виникнення і стисла характеристика TQM, BS 7750, серія стандартів ISO 9000, BS 8800, OHSAS 18001, HACCP, SA 8000, EMAS	47
6.2. Стандарти серії ISO 14000	63
6.3. Вимоги до систем екологічного управління (екологічного менеджменту) виробничого рівня	67
6.4. Організація екологічної діяльності на підприємстві	69
Змістовий модуль 3. Стратегічна екологічна оцінка	72
Тема 7. Процедура стратегічної екологічної оцінки	73
7.1. Загальні положення СЕО	73
7.2. Повноваження суб'єктів СЕО	76
7.3. Етапність проведення СЕО	79
7.4. Загальна характеристика методів, що використовуються при проведенні СЕО	92
Питання для контролю знань студентів	101
ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА	103

ПЕРЕДМОВА

*Бог не стане дізнаватися, якої
ти раси чи якого ти походження.
Він тільки питає тебе: Що ти
зробив з Землею, яку я тобі дав?"*
Персидське прислів'я

Процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже, потребують від України вжиття термінових заходів. Протягом тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливило досягнення збалансованого (сталого) розвитку [1].

Упровадження екосистемного підходу в галузеву політику та удосконалення системи інтегрованого екологічного управління, інтеграція екологічної політики до інших політик, обов'язкове врахування екологічної складової під час розроблення та затвердження документів державного планування та у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності у поєднанні з поліпшенням екологічних характеристик продукції, є шляхом до сучасної системної екологічної політики [1]. Саме цей вектор відповідає положенням Конституції України (статті 3, 13, 14, 16, 49, 50, 66, 66, 85, 92, 106, 116, 119, 132, 138, 142) [15] та має свою реалізацію через відповідні базові законодавчі документи та правові механізми, що діють або знаходяться на стадії становлення в Україні [1, 2, 3, 4, 5, 6].

Враховуючи потреби сьогодення одержання базових знань та навичок з управління природоохоронними (екологічними) аспектами діяльності суб'єктів господарювання від локального до державного рівня є актуальною складовою підготовки бакалаврів зі спеціальності 101 «Екологія».

Курс (навчальної дисципліни) «Природоохоронне управління» згідно освітньо-професійної програми підготовки бакалавра зі спеціальності 101 «Екологія» відноситься до обов'язкових й сприяє професійній підготовці студентів у галузі природоохоронного управління.

Метою викладання курсу «Природоохоронне управління» є формування знань у студентів щодо складових системи екологічного управління в Україні, здобуття навичок використання основних принципів екологічного управління та навичок участі в управлінні природоохоронними діями.

Згідно робочої навчальної програми курсу «Природоохоронне управління» даний навчальний посібника (частина 1) орієнтований на формування знань у студентів щодо тематик модулю №1.

Згідно освітньо-професійної програми підготовки бакалавра зі спеціальності 101 «Екологія» дана навчальна дисципліна використовується для формування наступних загальних та спеціальних компетентностей:

K12 - Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні; K15 - Здатність до критичного осмислення основних теорій, методів та принципів природничих наук; K17 - Знання сучасних досягнень національного та міжнародного екологічного законодавства; K25 - Здатність до опанування міжнародного та вітчизняного досвіду вирішення регіональних та транскордонних екологічних проблем; K26 - Здатність до участі в управлінні природоохоронними діями та/або екологічними проектами.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.
СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ
НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

ТЕМА 1. ЗАКОНОДАВЧІ ВИМОГИ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДООХОРОННОГО УПРАВЛІННЯ

1.1. Розвиток сфери природоохоронного управління

Природоохоронне управління як сфера діяльності стала активно розвиватися у всьому світі у другій половині ХХ столітті й пов'язаний цей процес із розуміння та проголошення на міжнародному рівні стратегії «сталого розвитку». Відповідно ідея сталого розвитку стала однією із найбільш обговорюваних:

Сталий розвиток (sustainable development – англ.) – розвиток суспільства, що дозволяє задовольнити потреби сучасного покоління без шкоди для можливостей майбутніх поколінь.

До речі, переклад з англійської мови самого терміну як “сталий розвиток” не є вдалим. “Сталим” може бути і незадовільний розвиток суспільства, тобто його занепад. Тому зараз як синонім все частіше вживається інший, більш точний термін “збалансований розвиток”.

Збалансований розвиток розглядається з двох позицій:

- ресурсний: визначення гранично допустимого порогового вилучення природних ресурсів з біосфери;
- біологічний: визначення властивостей біосфери ефективно відновлювати природні ресурси.

Таким чином сталий розвиток можна розглядати як гармонійний розвиток трьох структурних підсистем: економічної, екологічної, соціальної.

Але головний сенс ідеї збалансованого розвитку у тому, що будь-яке суспільство й вся людська цивілізація мають далі планувати свій розвиток з урахуванням екологічних можливостей сьогодення й потреб майбутніх поколінь щодо безпеки навколишнього середовища.

Саме тому суспільний добробут, якого ми всі прагнемо, напряму залежить від рівноваги наших економічних, соціальних та екологічних інтересів, причому як на міжнародному, державних рівнях, так й на окремих територіальних, локальних рівнях (рис. 1).

На міжнародному рівні концепція сталого розвитку підвела до самого головного і самого складного:

➤ для промислово розвинутих країн: виробництво повинно бути переорієнтовано на різке скорочення ресурсоспоживання та забруднення довкілля (маловідходні технології, замкнені технологічні цикли, заміна політики “на виході з труби” направленістю “екологізації виробництва”);

➤ для країн, що розвиваються:

- зменшення рівня народжуваності;
- перехід до менш руйнівних методів ведення сільського господарства;
- модернізація виробничих процесів.

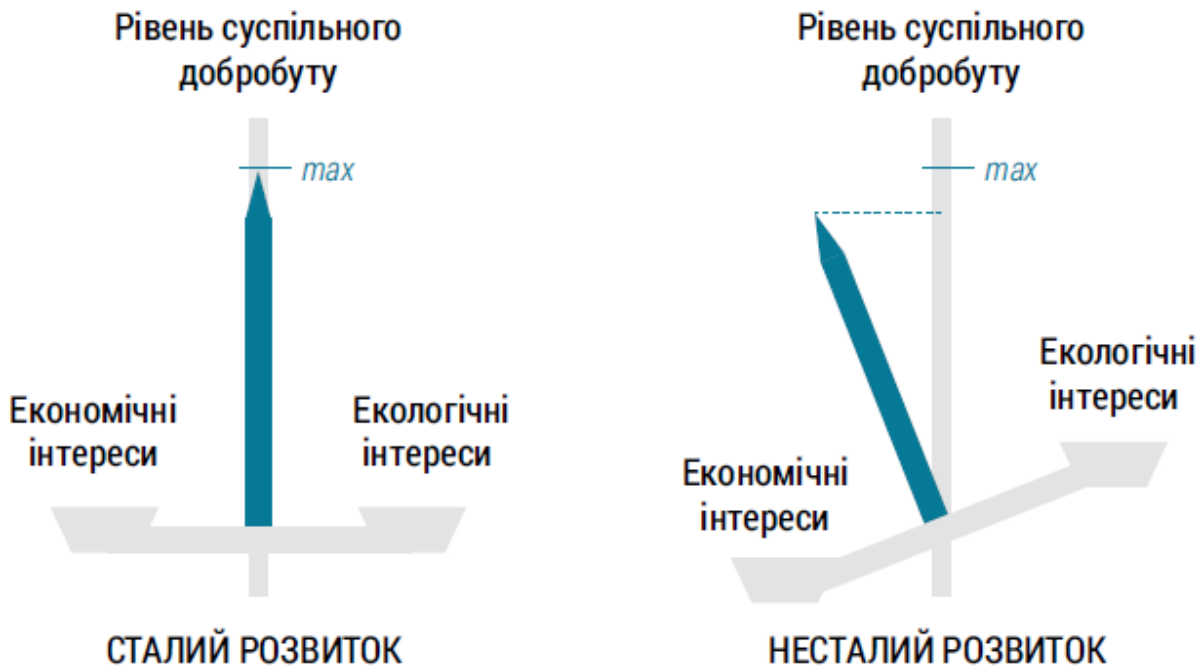


Рис. 1 – Модель взаємозв'язку складників сталого розвитку [7]

Тому достатньо значна частина спеціалістів різних галузей вважають, що основа успіху сталого розвитку в перерозподілі багатств між країнами з різним рівнем життя, що виражається у суттєві протиріччя політичного та економічного характеру.

Але не дивлячись на ці протиріччя, зараз Стратегія сталого розвитку уявляє собою важливий орієнтир політичного, економічного та соціального розвитку, основою якого є *екологічна складова*.

Для України сьогодні ідея «сталого розвитку» теж є одним із пріоритетів. У 2019 році Указом Президента України №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [3, 5] були задекларовані національні інтереси України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Згідно даного Указу [3] визначеними цілями сталого розвитку України на період до 2030 року є наступні:

- 1) подолання бідності;

- 2) подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства;
- 3) забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці;
- 4) забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх;
- 5) забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат;
- 6) забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією;
- 7) забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх;
- 8) сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх;
- 9) створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям;
- 10) скорочення нерівності;
- 11) забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів;
- 12) забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва;
- 13) вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками;
- 14) збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку;
- 15) захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття;
- 16) сприяння побудові миролюбного и відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях;
- 17) зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках глобального партнерства в інтересах сталого розвитку.

Відповідно головними умовами стійкого економічного та соціального розвитку України є охорона навколишнього природного середовища і раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки суспільства і збереження природного середовища життєдіяльності

населення. З цією метою держава самостійно здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження живої і неживої природи. Така політика спрямована на забезпечення гармонійної взаємодії суспільства і природи, раціонального використання, ефективної охорони і вчасного відтворення природних об'єктів. Закріплення цих вимог в екологічному законодавстві визначає правові, економічні та соціальні основи організації і здійснення охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Основним джерелом екологічного законодавства і права є Конституція України. У ст. 16 Конституції передбачається, що забезпечення екологічної безпеки і підтримка екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави. А ч. 1 ст. 50 Основного Закону України закріплює положення про те, що кожний громадянин має право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище та відшкодування заподіяної порушенням цього права шкоди. Ці основні вимоги Конституції є головними складовими для подальшого розвитку і належного функціонування нормативно-правової бази екологічного законодавства [8].

Історична довідка:

Серед держав пострадянського простору Україна має одну з найдавніших історій формування засад природоохоронного управління. Створення органів управління з окремих питань, що стосуються охорони навколишнього природного середовища, природо-користування та забезпечення безпеки людини від негативних факторів навколишнього природного середовища, має давню історію. Саме існування таких органів було викликано необхідністю виконання приписів щодо збереження природних об'єктів, що мали цінність як природний ресурс або захисний фактор.

У 1991 році на базі Державного комітету УРСР з охорони природи було створено Міністерство охорони навколишнього природного середовища України. Указом Президента України від 15 грудня 1994 року «Про утворення Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України» діяльність Міністерства охорони навколишнього природного середовища було припинено, а на його базі та Державного комітету України з ядерної та радіаційної безпеки створено нове міністерство – Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки.

Продовження та напрями адміністративної реформи в Україні знайшли своє відображення в Указі Президента від 15 грудня 1999 року «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади». Відповідно до цього Указу, на базі Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Комітету України з питань геології та використання надр, Комітету України з питань гідрометеорології, Державної адміністрації ядерного регулювання України, Головного управління геодезії, картографії та кадастру, а також Державної комісії у справах випробувань і реєстрації засобів захисту та регуляторів росту рослин і добрив було створено Міністерство екології та природних ресурсів України, на яке було покладено виконання обов'язків спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Вперше у 2003 році на сесії Ради ЮНЕСКО була проголошена десятилітня освіта сталого розвитку для середньої та вищої освіти. У цьому ж році в Україні екологічна освіта стає одним з пріоритетних напрямків державної політики. Починають розроблятися такі державні програми, як «Охорона природи», «Актуальні проблеми охорони природного навколишнього середовища», «Основи екології», «Екологія і раціональне природокористування».

Потім, вже у 2003 році, ґрунтуючись на Рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 6 червня 2003 року «Про невідкладні заходи щодо підвищення ефективності надрокористування в Україні», Президентом України було зроблено висновок про неефективність державного управління в галузі охорони довкілля, наявність серйозних недоліків у цій сфері, що призводить до нераціонального використання природних ресурсів і негативно відбивається на навколишньому природному середовищі. Зважаючи на це, в Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 червня 2003 року «Про невідкладні заходи щодо підвищення ефективності надрокористування в Україні» Кабінету Міністрів України було запропоновано в місячний строк подати пропозиції щодо підвищення ефективності державного регулювання у сфері надрокористування шляхом створення на базі Міністерства екології та природних ресурсів України Міністерства екології України та Державного комітету природних ресурсів України. 15 вересня 2003 року Указом Президента «Про заходи щодо підвищення ефективності державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів» було прийнято офіційне рішення про реорганізацію Міністерства екології та природних ресурсів України в Міністерство охорони навколишнього природного середовища України та Державний комітет природних ресурсів України. Згодом, 9 грудня 2010 року знову реорганізовано в Міністерство екології та природних ресурсів України.

Таким чином, часті зміни функціональних обов'язків центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів свідчать про пошук такого варіанту побудови структури та зв'язків цього органу, при якому будуть досягатися цілі екологічного управління [8].

1.2. Засади сучасної державної екологічної політики

Згідно Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [1] першопричинами екологічних проблем України є:

- підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах, зокрема у рішеннях Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади;

- переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля, що значно посилюється через нерегульованість законодавства при переході до ринкових умов господарювання;

- фізичне та моральне зношення основних фондів у всіх галузях національної економіки;

- неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища;
- низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та просвіти;
- незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян;
- незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення;
- недостатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів, фінансування таких заходів за залишковим принципом.

Державна екологічна політика — це діяльність державних органів, спрямована на забезпечення конституційного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Екологічну політику також можуть мати окремі підприємства чи організації.

Метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем [1].

Основними засадами державної екологічної політики є [1]:

- 1) збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я та благополуччя людей і навколишнього природного середовища;
- 2) досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), які були затверджені на Саміті Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку у 2015 році;
- 3) сприяння збалансованому (сталому) розвитку шляхом досягнення збалансованості складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), орієнтування на пріоритети збалансованого (сталого) розвитку;
- 4) інтегрування екологічних вимог під час розроблення і затвердження документів державного планування, галузевого (секторального), регіонального

та місцевого розвитку та у процесі прийняття рішень про провадження планованої діяльності об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля;

5) міжсекторальне партнерство та залучення заінтересованих сторін;

6) запобігання виникненню надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, а також комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища;

7) забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, підвищення рівня екологічної безпеки в зоні відчуження;

8) забезпечення невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства;

9) застосування принципів: перестороги, превентивності (запобігання), пріоритетності усунення джерел шкоди довкіллю, "забруднювач платить";

10) відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації;

11) стимулювання державою вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють скорочення викидів парникових газів, зниження показників енергетичності та ресурсоемності, модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, у тому числі вдосконалення системи екологічного податку за забруднення довкілля та платежів за використання природних ресурсів;

12) упровадження новітніх засобів і форм комунікацій та ефективної інформаційної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Основними інструментами реалізації державної екологічної політики є [1]:

⇒ **міжсекторальне партнерство та залучення заінтересованих сторін** - дасть змогу залучити до планування і реалізації політики усі заінтересовані сторони (органи державної влади та органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, приватний сектор, науковців, громадськість);

⇒ **інформування та комунікація** - сприятимуть підвищенню рівня обізнаності громадськості про діяльність органів виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища та ефективність впровадження ними нормативно-правових актів, стан навколишнього природного середовища та рівні його забруднення, принципи та методи сталого споживання і виробництва, захисту довкілля та дбайливого ставлення до живої природи;

⇒ **державне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища** - дасть змогу встановити науково обґрунтовані обмеження на використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища та впровадити інтегрований дозвіл щодо регулювання забруднення навколишнього природного середовища відповідно до [Директиви 2010/75/ЄС](#) про промислове забруднення (комплексне запобігання і контроль за забрудненнями) (переглянута);

⇒ **стратегічна екологічна оцінка та оцінка впливу на довкілля** - дасть змогу запобігти негативному впливу на навколишнє природне середовище та встановити відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки;

⇒ **системи екологічного управління, екологічний аудит, екологічна сертифікація та маркування продукції** - дасть змогу підвищити екологічну обґрунтованість і ефективність діяльності суб'єктів господарювання, поліпшити екологічні характеристики продукції, встановити відповідність об'єктів екологічного аудиту вимогам природоохоронного законодавства та удосконалити управління суб'єктами господарювання, що провадять екологічно небезпечну діяльність;

⇒ **екологічний облік** - забезпечить виявлення, реєстрацію, узагальнення, зберігання, оброблення та підготовку релевантної інформації про діяльність підприємства в природоохоронній сфері з метою передачі її внутрішнім і зовнішнім користувачам та сприятиме прийняттю управлінських рішень з урахуванням економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної цілісності;

⇒ **технічне регулювання та облік у сфері охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки** - дасть змогу впровадити науково обґрунтовані та безпечні для навколишнього природного середовища і здоров'я населення вимоги до процесів, товарів та послуг, які відповідатимуть європейським нормам/вимогам;

⇒ **законодавство України у сфері охорони навколишнього природного середовища**, яке адаптоване до законодавства Європейського Союзу, - спрямоване на досягнення національних пріоритетів та забезпечення його наближення до відповідних директив Європейського Союзу впровадження

багатосторонніх екологічних угод (конвенцій, протоколів тощо), стороною яких є Україна;

⇒ **освіта в інтересах збалансованого (сталого) розвитку** - дасть змогу встановити методологічні основи та запровадити безперервну екологічну освіту. Випереджаючими темпами має розвиватися всеохоплююча екологічна просвіта та виховання підростаючого покоління шляхом підтримки діяльності позашкільних закладів освіти, еколого-натуралістичних центрів та природничих секцій центрів дітей і юнацтва та профільних громадських організацій;

⇒ **економічні та фінансові механізми**, зокрема екологічна модернізація промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку або у формі фіксованої річної суми компенсації (відшкодування податку) - забезпечать стабільне фінансування природоохоронної діяльності та стимулювання розвитку екологічного підприємництва, зокрема виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг природоохоронного призначення, а також сприятимуть створенню податкового, кредитного та інвестиційного клімату для залучення коштів міжнародних донорів та приватного капіталу в природоохоронну діяльність, створення суб'єктами господарювання систем екологічного управління, впровадження більш чистого виробництва, технологій ресурсо- та енергозбереження, розширеного відтворення лісів;

⇒ **комплексний моніторинг стану навколишнього природного середовища і нагляд (контроль)** у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів - забезпечать перехід до системи запобігання правопорушенням і моніторингу стану довкілля, зменшення тиску на бізнес-середовище, широке залучення громадськості до природоохоронного контролю через побудову дієвої системи нагляду за дотриманням природоохоронного законодавства з урахуванням найкращих практик організації функціонування аналогічних інституцій у країнах - членах Європейського Союзу;

⇒ **міжнародне співробітництво** у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки - забезпечить виконання міжнародних зобов'язань відповідно до багатосторонніх та двосторонніх міжнародних договорів України, розширення співробітництва з питань запобігання транскордонному забрудненню навколишнього природного середовища.

На стратегічному рівні пріоритети екологічної політики визначені у Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [1] й відповідно наступні стратегічні цілі:

Ціль 1. Формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва

Завданнями є:

- впровадження освіти в інтересах збалансованого (сталого) розвитку, екологічної освіти та виховання, просвітницької діяльності з метою формування в суспільстві екологічних цінностей і підвищення його екологічної свідомості;
- оцінка ставлення та підвищення рівня поінформованості суспільства щодо значення, переваг та інструментів сталого споживання і виробництва, стану і цінностей біорізноманіття та заходів, які необхідно здійснити для його збереження, відновлення і сталого використання;
- забезпечення практичної реалізації результатів сучасних та фундаментальних екологічних досліджень та безперервної взаємодії між науковцями та державними органами;
- врахування рекомендацій наукових установ екологічного спрямування при прийнятті управлінських рішень та підготовці проектів нормативно-правових актів;
- розвиток партнерства між секторами суспільства з метою залучення до планування і реалізації природоохоронної політики усіх заінтересованих сторін;
- забезпечення участі громадськості у прийнятті управлінських рішень у сфері охорони навколишнього природного середовища та природокористування;
- забезпечення дотримання екологічних прав та обов'язків громадян, доступу громадськості до правосуддя з питань охорони навколишнього природного середовища та природокористування.

Ціль 2. Забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України

Завданнями є:

- підготовка та впровадження Основних засад (стратегії) державної екологічної політики в збалансоване лісоуправління;
- упровадження інструментів сталого споживання і виробництва;
- вдосконалення системи кадастрів природних ресурсів, державної статистичної звітності з використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища;

- створення екологічно та економічно обґрунтованої системи платежів за спеціальне використання природних ресурсів, у тому числі природних ресурсів з асиміляційним потенціалом;
- зменшення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття, зокрема шляхом вдосконалення принципів формування екологічної мережі, її розширення і невиснажливого використання, а також збереження унікальних природних ландшафтів;
- збереження та відновлення чисельності видів природної флори та фауни, у тому числі мігруючих видів тварин, середовищ їх існування, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу та типових природних рослинних угруповань, що підлягають охороні;
- протидія незаконному обігу та торгівлі об'єктами дикої фауни і флори, у тому числі введення заборони використання диких тварин у цирках, а також у будь-якій іншій комерційній діяльності публічного характеру, крім стаціонарних зоопарків;
- збільшення та розширення територій природно-заповідного фонду (зокрема заповідних зон у національних природних парках та регіональних ландшафтних парках), створення на суходолі і в акваторії Чорного та Азовського морів і забезпечення збереження і функціонування репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі транскордонних та європейського і міжнародного значення;
- зменшення негативного впливу процесів урбанізації на навколишнє природне середовище, припинення руйнування навколишнього природного середовища у межах міст, зокрема, недопущення необґрунтованого знищення зелених насаджень у межах міст під час виконання будівельних чи інших робіт, незаконного відведення земельних ділянок, зайнятих зеленими насадженнями, під будівництво;
- забезпечення збереження, відновлення та збалансованого використання рослинного світу України;
- забезпечення сталого управління водними ресурсами за басейновим принципом;
- забезпечення сталого використання та охорони земель, покращення стану уражених екосистем та сприяння досягненню нейтрального рівня деградації земель, підвищення рівня обізнаності населення, землевласників і землекористувачів щодо проблем деградації земель;

- перетворення сфери надрокористування в максимально прозору та інвестиційно привабливу галузь, що відповідає кращим міжнародним стандартам;
- стимулювання впровадження систем екологічного управління на підприємствах одночасно з поліпшенням екологічних характеристик продукції, у тому числі на основі міжнародних систем сертифікації та маркування;
- запровадження в Україні системи зелених закупівель;
- наукові дослідження зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення;
- стимулювання розвитку інфраструктури управління відходами;
- упровадження технологій електронного урядування в екологічній сфері;
- стимулювання оновлення зношених основних фондів промислової і транспортної інфраструктури та об'єктів житлово-комунального господарства шляхом прямих державних дотацій, здешевлення кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами тощо.

Ціль 3. Забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України

Завданнями є:

- розвиток галузевих стратегій щодо:
- покращення якості повітря;
- покращення якості води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище. Повне поступове припинення скидання у водні об'єкти неочищених та недостатньо очищених стічних вод і забезпечення відповідності ступеня очищення стічних вод установленим нормативам та стандартам, а також запобігання забрудненню підземних вод;
- збереження озонового шару;
- запобігання зміні клімату та адаптація до неї;
- управління відходами та ресурсами, повернення у господарський обіг ресурсоцінних матеріалів;
- поступового обмеження використання окремих виробів з пластику у харчовій промисловості;
- забезпечення охорони та захисту природи;
- зменшення промислового забруднення та ризиків промислових аварій;
- збереження біорізноманіття та ландшафтів;
- контролю та запобігання біологічному забрудненню;
- поводження з небезпечними хімічними речовинами;
- забезпечення обов'язковості інтеграції екологічної складової до політик та/або програм загальнодержавного, галузевого (секторального),

регіонального та місцевого розвитку, створення податкового, кредитного та інвестиційного клімату для залучення коштів міжнародних донорів та приватного капіталу у природоохоронну діяльність;

- усунення прямої залежності економічного зростання від збільшення використання природних ресурсів і енергії та підвищення рівня забруднення навколишнього природного середовища;
- стимулювання впровадження суб'єктами господарювання більш екологічно чистого, ресурсоефективного виробництва та екологічних інновацій, зокрема екологічної модернізації промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку або у формі фіксованої річної суми компенсації (відшкодування податку);
- упровадження в Україні сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки;
- включення питань щодо цінності біорізноманіття в національні, місцеві, стратегічні, програмні документи та плани розвитку економіки та її галузей;
- упровадження систем екологічного управління, розвитку добровільної екологічної сертифікації, маркування продукції, екологічного аудиту.

Ціль 4. Зниження екологічних ризиків з метою мінімізації їх впливу на екосистеми, соціально-економічний розвиток та здоров'я населення

Завданнями є:

- зниження рівня забруднення атмосферного повітря та вод;
- регулювання промислового вилову водних живих ресурсів у межах територіальних вод виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу і внутрішніх водоймах України;
- зменшення антропогенного впливу на екосистеми Чорного та Азовського морів;
- покращення якості ґрунтів та впровадження ефективної системи підвищення їх родючості;
- запровадження управління екологічним ризиком на основі його моделювання в режимі реального часу із залученням новітніх інформаційних технологій з метою захисту природних екосистем, здоров'я та благополуччя населення;
- запобігання розповсюдженню інвазійних видів та контроль за появою та розповсюдженням таких видів у природних екосистемах, у тому числі морських;
- забезпечення та сприяння використанню сучасних пестицидів та агрохімікатів з мінімальним негативним впливом на флору, фауну та здоров'я людини;
- зменшення обсягу винесення радіонуклідів за межі зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення;

- запобігання неконтрольованому вивільненню генетично модифікованих організмів у навколишнє природне середовище;
- формування екологічної складової державної системи захисту критичної інфраструктури України;
- стимулювання заміщення первинних природних ресурсів за рахунок використання відходів виробництва чи побічних продуктів, у тому числі шлаків;
- упровадження сталої системи управління відходами та небезпечними хімічними речовинами;
- розв’язання екологічних проблем, відновлення та збереження навколишнього природного середовища Донбасу.

Ціль 5. Удосконалення та розвиток державної системи природоохоронного управління

Завданнями є:

- упровадження принципів належного екологічного врядування, підтримка постійного діалогу із заінтересованими сторонами щодо підготовки та прийняття стратегічних рішень;
- укріплення інституційної спроможності щодо планування, моніторингу та оцінки ефективності впровадження екологічної політики;
- запровадження екологічного обліку для оцінки ефективності політики та управління;
- розвиток і вдосконалення природоохоронного законодавства та підвищення рівня його дотримання, включаючи наближення законодавства України до права (acquis) Європейського Союзу;
- посилення відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю, відповідно до міжнародних зобов’язань України;
- забезпечення науково-інформаційної та інноваційної підтримки процесу прийняття управлінських рішень;
- кіберзахист відповідних екологічних інформаційних ресурсів, систем, баз даних;
- посилення спроможностей природоохоронного управління у проведенні комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища та державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;
- розмежування функцій з охорони навколишнього природного середовища та господарської діяльності з використання природних ресурсів;
- забезпечення чіткого розподілу повноважень у сфері охорони навколишнього природного середовища на державному, регіональному та місцевому рівнях;

- забезпечення цільового бюджетного фінансування природо-охоронних заходів та недержавного інвестування природоохоронних проектів;
- удосконалення кадрової політики та професійної підготовки фахівців у системі охорони навколишнього природного середовища та природокористування.

Досягнення цілей державної екологічної політики **здійснюватиметься двома етапами:**

- ✓ до 2025 року передбачається стабілізація екологічної ситуації шляхом закріплення змін у системі державного управління, які відбулися шляхом реформування системи державного екологічного управління, імплементації європейських екологічних норм і стандартів, удосконалення систем екологічного обліку та контролю, впровадження фінансово-економічних механізмів стимулювання екологічно орієнтованих структурних перетворень в економіці, впровадження механізмів стимулювання підприємств до енергоефективності, впровадження електронного урядування, поширення екологічних знань, а також підвищення екологічної свідомості суспільства, інформатизація сфери охорони навколишнього природного середовища та природокористування усіх рівнів;
- ✓ до 2030 року передбачається досягнення істотних зрушень щодо покращення стану навколишнього природного середовища шляхом збалансованості між соціально-економічними потребами та завданнями у сфері збереження навколишнього природного середовища, забезпечення розвитку екологічно ефективного партнерства між державою, суб'єктами господарювання та громадськістю, сталого низьковуглецевого розвитку, який стане додатковим стимулом соціально-економічного розвитку України.

До 2030 року Україна має досягти такого рівня збалансованого (сталого) розвитку, за якого залежність від використання невідновлювальних природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища будуть зведені до екосистемно прийнятних рівнів. Крім того, Україна має впровадити систему ефективного управління для забезпечення збалансованого користування природними ресурсами з урахуванням необхідності забезпечення ними майбутніх поколінь.

З метою реалізації Стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року розроблений **«Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища до 2025 року»** [6].

Ухвалення Національного плану дій – це стратегічний крок до впровадження європейських екологічних норм і стандартів, доброго стану довкілля та зменшення рівня забруднення повітря, води, землі. Важливо, що

документ визначає механізми управління територіями Смарагдової мережі Європи на державному рівні, та передбачає утворення органу влади з питань управління відходами.

Цілі Національного плану [6]:

- сформувати в суспільстві екологічні цінності і засади сталого споживання та виробництва;
- забезпечити сталий розвиток природно-ресурсного потенціалу України;
- інтегрувати екологічну політику в усі сфери соціально-економічного розвитку України;
- знизити екологічні ризики для мінімізації їх впливу на екосистеми та здоров'я українців;
- удосконалити та розвинути державну систему природоохоронного управління.

1.3. Основи природоохоронного управління

Під природоохоронним управлінням, що здійснюється у галузі охорони навколишнього природного середовища та природокористування, слід розуміти врегульований нормами екологічного права вид діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян, спрямований на забезпечення суспільних відносин по використанню та охороні об'єктів екологічного права й дотримання державними органами, юридичними та фізичними особами й органами самоврядування встановлених еколого-правових норм [9].

Метою природоохоронного управління є реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Господарський механізм природоохоронного управління включає:

- правові норми природокористування;
- організаційну структуру управління;
- загальнодержавне планування;
- госпрозрахункові умови раціонального природокористування.

Природоохоронне управління здійснюється на засадах екологічного законодавства, а також законодавства, яким регулюється діяльність органів державного, самоврядного та громадського управління в цілому.

Органами управління, які здійснюють указані функції, є:

- Кабінет Міністрів України;

- центральні органи виконавчої влади та їх територіальні підрозділи;
- місцеві державні адміністрації;
- органи виконавчої влади територіальних громад;
- громадські об'єднання й організації, якщо така діяльність передбачена їх статутами, зареєстрованими відповідно до законодавства України.

Діяльність органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища базується на принципах:

- забезпечення законності при здійсненні управління у даній сфері;
- поєднання комплексного та диференційованого підходів;
- поєднання державного управління із самоврядним і громадським управлінням у даній сфері;
- впровадження басейнового управління;
- програмно-цільове забезпечення.

На сьогодні у природоохоронній сфері застосовуються **наступні інструменти:**

- **правові:**

- Закони;
- Укази Президента України;
- Постанови КМУ;
- Розпорядження міністерств, відомств, комітетів;
- Рішення місцевих адміністрацій та виконавчих комітетів територіальних громад;

- **адміністративні:**

- ліцензування;
- стандартизація та сертифікація;
- квотування;
- державні замовлення та контракти;
- адміністративні заборони та обмеження;
- регламентація діяльності;

- **економічні:**

- митна політика;
- грошово-кредитна політика;
- цінова політика;
- бюджетно-податкова політика;
- протекціонізм на продовольчому ринку.

ТЕМА 2. СТРУКТУРА СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

На підставі природоохоронного права в Україні діє система державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і природокористування. Це сукупність структурних елементів, які взаємопов'язані і виконують функції управління й контролю за процесами у даних сферах.

До цих структурних елементів належать **органи управління - юридично відокремлені державні, самоврядні і громадські органи**, які здійснюють: організаційно-розпорядчі, координаційні, консультативні, організаційно-експертні, контрольні функції для забезпечення екологічної безпеки, втілення принципів екологічної політики держави, раціонального використання природних ресурсів.

Державне управління здійснюють органи загального управління:

- Президент України,
- Верховна Рада України, її Комітет з екології та раціонального використання природних ресурсів,
- Кабінет Міністрів України.

Вони здійснюють екологічну політику держави.

Президент формує екологічну політику держави, **оголошує** за погодженням з Верховною Радою зони надзвичайного екологічного стану, **гарантує** здійснення конституційних положень в галузі екологічних відношень між людиною, суспільством та природним середовищем.

Компетенція Верховної Ради України регламентується розділом III ст. 13 ЗУ «Про ОНПС».

До виключної компетенції Верховної Ради України у галузі регулювання відносин щодо охорони навколишнього природного середовища відповідно до Конституції України належать:

- а) визначення основних напрямів державної політики у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- б) затвердження загальнодержавних екологічних програм;
- в) затвердження указів Президента України про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;
- г) вирішення інших питань у галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до Конституції України.

Верховна Рада України відповідно до Конституції України може приймати до свого розгляду й інші питання охорони навколишнього

природного середовища та використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Оскільки управління в галузі охорони навколишнього природного середовищем здійснюється на трьох рівнях: національному, регіональному та місцевому, Верховна Рада України визначає розподіл повноважень між цими рівнями управління.

При цьому управління природокористуванням здійснюється як за територіальним, так і за відомчим принципами.

Територіальний принцип поширюється на всіх природокористувачів і всі об'єкти природи в межах держави в цілому або певної адміністративно-територіальної одиниці. На загальнодержавному рівні управління здійснює Кабінет Міністрів України, а на регіональному – обласні та районні державні адміністрації.

Відомчий принцип управління природокористуванням передбачає зосередження в одній галузі (міністерстві, державному комітеті) управління певним видом природних ресурсів: землею, водою, лісами, вугіллям та іншими корисними копалинами.

Державним органом управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, що **забезпечує формування державної політики** у сфері охорони навколишнього природного середовища, є **центральний орган виконавчої влади - Кабінет Міністрів України (Уряд)**.

Компетенція Кабінету Міністрів України в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів регламентується розділом IV ст. 17 ЗУ «Про ОНПС».

Кабінет Міністрів України у галузі охорони навколишнього природного середовища:

- реалізує визначену Верховною Радою України екологічну політику;
- забезпечує розробку і втілення державних, міждержавних екологічних програм;
- встановлює порядок розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин;
- встановлює порядок визначення плати та її граничні розміри за використання природних ресурсів, розміщення відходів;
- приймає рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- керує зовнішніми зв'язками України в галузі охорони природного середовища;

- координує діяльність міністерств, відомств в питаннях охорони довкілля, які є органами спеціального управління і контролю в галузі природокористування.

В загалом, згідно ст. 16 ЗУ «Про ОНПС» **державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюють:**

- Кабінет Міністрів України,
- Рада міністрів Автономної Республіки Крим,
- місцеві ради та виконавчі органи сільських, селищних, міських рад,
- державні органи по охороні навколишнього природного середовища і використанню природних ресурсів
- та інші державні органи відповідно до законодавства України.

Важливу роль виконуть місцеві органи самоуправління (місцеві ради та їх виконавчі органи).

Згідно Статті 140 Конституції України:

Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: **сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.**

Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є **районні та обласні ради.**

Важливе значення в галузі природоохоронного управління мають **громадські організації:** Українська екологічна академія наук, Українське товариство охорони природи, Всеукраїнська екологічна ліга, Професійна спілка екологів України, Українська екологічна асоціація, Українська природоохоронна організація "Зелений світ", тощо.

Контроль за дотриманням вимог природоохоронного законодавства здійснює **природоохоронна прокуратура,** як загальнодержавного рівня, так і місцевого - обласні, районні, міські. Вони мають право контролю за виконанням вимог загальнодержавного природоохоронного законодавства, використання коштів для здійснення природоохоронних заходів.

ТЕМА 3. ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВОГО РІВНІВ

Існує поділ на органи загальної та спеціальної компетенції [12-15].

Органи загальної компетенції здійснюють управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища разом з іншими функціями і видами діяльності, а саме: Кабінет Міністрів України, органи місцевого самоврядування, державні адміністрації регіонів.

Для **органів спеціальної компетенції** управління і контролю в екологічній сфері є основним напрямом їх діяльності, до яких відносяться відомчі центральні та територіальні органи влади:

- ☑ Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів (<https://mepr.gov.ua/>),
- ☑ Державна екологічна інспекція (<https://www.dei.gov.ua/>),
- ☑ Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр - <https://land.gov.ua/>),
- ☑ Державне агентство водних ресурсів України (Держводагентство України - <https://www.davr.gov.ua/>),
- ☑ Державне агентство лісових ресурсів України (Держлісагентство України - <https://forest.gov.ua/>),
- ☑ Державне агентство меліорації та рибного господарства України (<https://darg.gov.ua/>),
- ☑ Державна служба геології та надр України (Держгеонадра України - <https://www.geo.gov.ua/>);
- ☑ Державне агентство екологічних інвестицій України (Держекоінвестагентство України - <http://www.seia.gov.ua/>),

а також інші державні органи відповідно до законодавства України: Міністерство охорони здоров'я, Міністерство аграрної політики та продовольства, Міністерство праці та соціальної політики.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів (Міндовкілля) є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, що регламентується розділом IV ст.. 20 і 20¹ ЗУ «Про ОНПС».

До компетенції **(Міндовкілля)**, належать (згідно ст.. 20):

- а) забезпечення формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;
- в) організація моніторингу навколишнього природного середовища, створення і забезпечення роботи мережі загальнодержавної екологічної

автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації, положення про яку затверджується Кабінетом Міністрів України;

г) затвердження нормативів, правил щодо регулювання використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища від забруднення та інших шкідливих впливів;

е) одержання безоплатно від центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій інформації, необхідної для виконання покладених на нього завдань;

і) керівництво заповідною справою, ведення Червоної книги України;

ї) координація роботи інших спеціально уповноважених органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів;

й) здійснення міжнародного співробітництва з питань охорони навколишнього природного середовища, вивчення, узагальнення і поширення міжнародного досвіду в цій галузі, організація виконання зобов'язань України відповідно до міжнародних угод з питань охорони навколишнього природного середовища;

к) встановлення порядку надання інформації про стан навколишнього природного середовища;

м) здійснення процедури попередньої обґрунтованої згоди відповідно до вимог Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття щодо можливості транскордонного переміщення генетично модифікованих організмів, призначених для умисного введення в навколишнє природне середовище;

о) видача документів дозвільного характеру в галузі охорони навколишнього природного середовища;

п) координація і забезпечення здійснення оцінки впливу на довкілля та прийняття висновку з оцінки впливу на довкілля;

р) затвердження у межах своєї компетенції нормативно-методичних документів та здійснення методичного керівництва та методологічно-консультативного забезпечення з питань стратегічної екологічної оцінки;

с) забезпечення формування державної політики у сфері моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів.

Згідно ст. 20¹ ЗУ «Про ОНПС»:

До компетенції Міндовкілля належить:

а) реалізація державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;

б) реалізація повноважень у сфері оцінки впливу на довкілля відповідно до законодавства про оцінку впливу на довкілля;

в) одержання безоплатно від центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій інформації, необхідної для виконання покладених на нього завдань;

г) видача дозволів на викиди шкідливих речовин у навколишнє природне середовище, на спеціальне використання природних ресурсів відповідно до законодавства України;

ґ) реалізація повноважень у сфері стратегічної екологічної оцінки відповідно до законодавства про стратегічну екологічну оцінку;

д) здійснення повноважень у сфері моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, виконує й інші функції, визначені законами України.

Державна екологічна інспекція України є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, що регламентується розділом IV ст. 20² ЗУ «Про ОНПС».

До компетенції Державної екологічної інспекції України належить:

а) організація і здійснення у межах компетенції державного нагляду (контролю) за додержанням центральними органами виконавчої влади та їх територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в частині здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності та господарювання, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, а також юридичними особами - нерезидентами вимог законодавства:

- про екологічну та радіаційну безпеку, про оцінку впливу на довкілля, про моніторинг, звітність та верифікацію викидів парникових газів;
- про використання та охорону земель;
- про охорону і раціональне використання вод та відтворення водних ресурсів;
- про охорону атмосферного повітря;
- про охорону, захист, використання та відтворення лісів;
- про охорону, утримання і використання зелених насаджень;
- про використання, охорону і відтворення рослинного світу;
- про охорону, раціональне використання та відтворення тваринного світу;

- щодо дотримання правил створення, поповнення, зберігання, використання та державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій і торгівлі ними;
- під час ведення мисливського господарства та здійснення полювання;
- про збереження об'єктів рослинного та тваринного світу, занесених до Червоної та Зеленої книг України, формування, збереження і використання екологічної мережі;
- про природно-заповідний фонд;
- про охорону, використання і відтворення риби та інших водних живих ресурсів;
- у сфері хімічних джерел струму в частині забезпечення екологічної безпеки виробництва хімічних джерел струму та утилізації відпрацьованих хімічних джерел струму, ведення обліку обсягів накопичення відпрацьованих хімічних джерел струму та передачі їх на утилізацію;
- щодо дотримання вимог реєстрації в судових документах операцій із шкідливими речовинами та сумішами;
- про поводження з відходами;
- щодо наявності дозволів, лімітів та квот на спеціальне використання природних ресурсів, дотримання їх умов;
- про біологічну та генетичну безпеку щодо біологічних об'єктів природного середовища при створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів у відкритій системі;

б) здійснення у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України перевірки дотримання вимог законодавства про радіаційну безпеку у разі виявлення органом (підрозділом) Державної прикордонної служби України транспортних засобів, вантажів та іншого майна з перевищенням допустимого рівня іонізуючого випромінювання та надання дозволу або заборони на пропуск через державний кордон України транспортних засобів, вантажів та іншого майна за результатами такої перевірки;

в) обмеження чи зупинення (тимчасове) діяльності підприємств і об'єктів незалежно від їх підпорядкування та форми власності, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, законодавства про оцінку впливу на довкілля, вимог дозволів на використання природних ресурсів, з перевищенням нормативів гранично допустимих викидів впливу фізичних та біологічних факторів і лімітів скидів забруднюючих речовин;

г) складання протоколів про адміністративні правопорушення та розгляд справ про адміністративні правопорушення, накладення адміністративних стягнень у випадках, передбачених законом;

г) пред'являти претензії про відшкодування збитків і втрат, заподіяних державі в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

д) одержання безоплатно в установленому порядку необхідних для виконання покладених на нього завдань інформації, документів і матеріалів від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій усіх форм власності та їх посадових осіб, фізичних осіб;

е) надання обов'язкових до виконання приписів щодо усунення виявлених порушень вимог законодавства з питань, що належать до його компетенції, інформування дозвільних органів про надані приписи суб'єктам господарювання, що здійснюють діяльність на підставі дозволів у сфері охорони навколишнього природного середовища, та здійснення контролю за їх виконанням;

є) зупинка транспортних (у тому числі плавучих) засобів та проведення їх огляду, огляд знарядь добування об'єктів рослинного та тваринного світу (у тому числі водних живих ресурсів) у місцях їх добування, зберігання, переробки та реалізації;

ж) вилучення у встановленому порядку в осіб знарядь добування об'єктів тваринного світу (у тому числі водних живих ресурсів), транспортних (у тому числі плавучих) засобів, обладнання та предметів, що є знаряддям добування об'єктів тваринного світу (у тому числі водних живих ресурсів), незаконно добутих природних ресурсів і продукції, що з них вироблена, а також відповідних документів (ліцензій, дозволів тощо);

з) здійснення відповідно до закону фотографування, звукозапису, кіно- і відеозйомки, у тому числі з літальних апаратів та із застосуванням космічних технологій, як допоміжного засобу для запобігання та розкриття правопорушень;

и) виконання відбору проб та інструментально-лабораторні вимірювання показників складу та властивостей викидів стаціонарних джерел забруднення атмосферного повітря, вод лляльних, баластних, зворотних, поверхневих, морських, вимірювання показників складу та властивостей підземних вод у пробах із спостережувальних свердловин на об'єктах, що обстежуються; вимірювання показників складу та властивостей викидів пересувних джерел забруднення атмосферного повітря та екологічних показників нафтопродуктів (бензину автомобільного і дизельного палива), які реалізуються шляхом оптової та роздрібної торгівлі суб'єктами господарювання;

і) внесення в установленому порядку до органів державної влади та органів місцевого самоврядування вимог щодо приведення у відповідність із законодавством прийнятих ними рішень у сфері охорони навколишнього

природного середовища, використання, відтворення та охорони природних ресурсів;

ї) надання центральним органам виконавчої влади, їх територіальним органам, місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування приписів щодо зупинення дії чи анулювання в установленому законодавством порядку дозволів, ліцензій, сертифікатів, висновків, рішень, лімітів, квот, погоджень, свідоцтв на спеціальне використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, поводження з небезпечними хімічними речовинами, транскордонне переміщення об'єктів рослинного і тваринного світу (у тому числі водних живих ресурсів), а також щодо встановлення нормативів допустимих рівнів шкідливого впливу на стан навколишнього природного середовища;

й) вживати в установленому порядку заходів досудового врегулювання спорів, виступати позивачем та відповідачем у судах;

к) викликати громадян для одержання усних та письмових пояснень у зв'язку з порушенням ними вимог законодавства про охорону, використання та відтворення тваринного світу;

л) здійснення інших повноважень, визначених законами України та покладених на нього Президентом України;

м) уповноваження підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, на проведення вимірювань, не пов'язаних з оцінкою відповідності продукції, процесів та послуг, відповідно до вимог до технічної компетентності та незалежності, визначених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища;

н) внесення пропозицій щодо визначення методик вимірювань, що є обов'язковими до використання уповноваженими підприємствами, установами та організаціями, що належать до сфери його управління, центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Компетенція місцевих рад у галузі охорони навколишнього природного середовища регламентується розділом III ст. 15 ЗУ «Про ОНПС»:

Місцеві ради несуть відповідальність за стан навколишнього природного середовища на своїй території і в межах своєї компетенції:

а) забезпечують реалізацію екологічної політики України, екологічних прав громадян;

б) дають згоду на розміщення на своїй території підприємств, установ і організацій у порядку, визначеному законом;

в) затверджують з урахуванням екологічних вимог проекти планування і забудови населених пунктів, їх генеральні плани та схеми промислових вузлів;

г) видають (переоформлюють, видають дублікати, анулюють) дозволи на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення у випадках, передбачених законом;

д) затверджують місцеві екологічні програми;

е) організують вивчення навколишнього природного середовища;

є) створюють і визначають статус резервних, в тому числі й валютних, фондів для фінансування програм та інших заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

з) забезпечують інформування населення про стан навколишнього природного середовища, функціонування місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем;

и) організують роботу по ліквідації екологічних наслідків аварій, залучають до цих робіт підприємства, установи та організації, незалежно від їх підпорядкування та форм власності, і громадян;

і) приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні;

ї) здійснюють контроль за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Місцеві ради можуть здійснювати й інші повноваження відповідно до цього та інших законів України.

Компетенція виконавчих органів місцевих рад у галузі охорони навколишнього природного середовища регламентується розділом IV ст. 19 ЗУ «Про ОНПС»:

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у галузі охорони навколишнього природного середовища в межах своєї компетенції:

а) здійснюють реалізацію рішень відповідних рад;

б) координують діяльність підприємств, установ та організацій, розташованих на території відповідно села, селища, міста, незалежно від форм власності та підпорядкування;

в) організують розробку місцевих екологічних програм;

д) затверджують за поданням обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а на території Автономної Республіки Крим - органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища для підприємств, установ та організацій ліміти використання природних ресурсів, за винятком ресурсів загальнодержавного значення, ліміти скидів забруднюючих речовин у

навколишнє природне середовище, за винятком скидів, що призводять до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення або навколишнього природного середовища за межами відповідно села, селища, міста;

е) організують збір, переробку, утилізацію і захоронення відходів на своїй території;

є) формують і використовують місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища у складі місцевих бюджетів;

ж) погоджують поточні та перспективні плани роботи підприємств, установ та організацій з питань охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;

з) забезпечують систематичне та оперативне інформування населення, підприємств, установ, організацій та громадян про стан навколишнього природного середовища, захворюваності населення;

и) організують екологічну освіту та екологічне виховання громадян;

і) приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад можуть здійснювати й інші повноваження відповідно до цього та інших законів України.

Компетенція обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій у галузі охорони навколишнього природного середовища регламентується розділом IV ст.. 20⁴ ЗУ «Про ОНПС»:

До компетенції обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій у сфері охорони навколишнього природного середовища належить:

а) забезпечення реалізації державної політики у сфері заповідної справи, формування, збереження та використання екологічної мережі, здійснення управління та регулювання у сфері охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду України на відповідній території;

б) участь у проведенні моніторингу стану навколишнього природного середовища;

г) реалізація повноважень у сфері оцінки впливу на довкілля відповідно до законодавства про оцінку впливу на довкілля;

г) затвердження за поданням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, для підприємств, установ і організацій лімітів використання природних ресурсів (крім природних ресурсів загальнодержавного значення), скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище (крім скидів, що призводять до забруднення природних ресурсів загальнодержавного

значення, навколишнього природного середовища за межами відповідної території);

д) видача дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами, викиди шкідливих речовин у навколишнє природне середовище, спеціальне використання природних ресурсів відповідно до законодавства;

д¹) реалізація повноважень у сфері стратегічної екологічної оцінки відповідно до законодавства про стратегічну екологічну оцінку;

е) вирішення інших питань у сфері охорони навколишнього природного середовища відповідно до закону.

Спеціальні органи (Міністерства, Департаменти, Державні комітети і комісії та обласні управління Міністерства охорони навколишнього природного середовища України) забезпечують реалізацію державної природоохоронної політики, керуючись Законами України, Указами Президента України, Постановами Кабінету Міністрів України та іншими законодавчо-правовими документами.



Крім того, спеціальні органи управління природоохоронною діяльністю керуються нормативними актами, спрямованими на охорону природи й раціональне використання природних ресурсів, які прийняті регіональними та міжнародними організаціями, такими як Співдружність Незалежних Держав, Організація Об'єднаних Націй (ООН), Європейська економічна співдружність, Організація країн експортерів нафти (ОПЕК), Міжнародний союз охорони і природних ресурсів, Європейське агентство з навколишнього середовища та ін. [15].

До найважливіших документів належать міжнародно-правові акти ООН, ухвалені більшістю країн світу [15]:

- Декларація та Програма Дій Людства в ХХІ столітті (м. Ріо-де-Жанейро, 1992 р.),
- Конвенція з морського права (1984 р.),
- Протокол про скорочення викидів сірки, або їх трансграничних потоків, щонайменше на 30 відсотків (м. Гельсінкі, 1985 р.),
- Монреальський Протокол про обмеження використання речовин, що руйнують озоновий шар (1987 р.),
- Протокол про обмеження викидів окислів азоту та їх трансграничних потоків (м. Софія, 1988 р.),
- Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (м. Нью-Йорк, 1992 р.),
- Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (м. Кіото, 1997 р.),
- Орхутський протокол щодо стійких органічних забруднювачів та важких металів (м. Орхус, м. 1998 р.),
- Протокол про боротьбу з підкисленням, евтрофікацією і приземним озоном (м. Гетеборг, 1999 р.).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

ТЕМА 4. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

4.1. Основні терміни та визначення в сфері екологічного управління та екологічного менеджменту

Стан усіх компонентів довкілля безпосередньо залежить від рівня екологізації управління в усіх сферах людської діяльності. Така необхідність в західній економіці виразилась в самостійний напрямок “Environmental Menegement”, закріплений в міжнародних стандартах серії ISO 14000 (затверджених в Ріо-92).

В Україні у фаховій та нормативній літературі цей термін переведено як “*екологічне управління*” або “*екологічний менеджмент*”, які в більшості випадків використовуються як синоніми, але за своєю суттю все ж таки мають деякі розбіжності. Тому, щоб розібратись в спільності та розбіжності цих понять, необхідно спочатку зупинитись на основних (вихідних) термінах “*менеджменту*” та “*управління*” (адміністрування).

При створенні теорії управління (адміністрування) (засновник А.Файоль) у зарубіжній та вітчизняній літературі терміни “управління” і “адміністрування” були синонімами.

У західній практиці ці два поняття розведені (за признак розбіжностей обирається ступінь уваги до внутрішнього та зовнішнього середовища організації) [11]:

- “управління бізнесом” (menegement);
- “управління в державному секторі” (administration).

Але вже зараз існують симбіози – pablic menegement, business administration.

Управління – це функція організованих систем різного походження, яка забезпечує збереження їх певної структури, підтримує режим їх діяльності, реалізує їх програми і цілі. *В сфері природокористування це значить – сівдомий вплив людини на природні об’єкти і процеси з метою одержання бажаного результату, надання їм бажаного стану і ціленаправленості.*

Менеджмент – тип соціального управління, який в найбільшій ступені відповідає потребам і умовам ринкової економіки.

Менеджмент (у спрощеному значенні) – це вміння домагатися поставлених цілей, використовуючи працю, інтелект, мотиви поведінки інших людей, тобто вид діяльності по керівництву людьми в самих різнобічних ситуаціях (та організаціях), а коротко – *управління виробництвом.*

Найчастіше *менеджмент* визначають як *управління діяльністю організації* (підприємства), який називають “*менеджмент в мікроекономіці*”.

Але вже зараз поняття менеджменту застосовується до більш високих рівнів ніж підприємство: суспільство, транснаціональна корпорація (ТНК) та ін., який одержав назву “менеджмент в макроекономіці”.

Менеджмент (у тому числі й екологічний) в широкому значенні називають наукою, навіть мистецтвом, а також це область знань, яка допомагає у ситуаціях, де необхідні знання більш високого порядку.

Тому вже в 30-ті роки стало зрозумілим, що менеджмент стане самостійною дисципліною, професією, а соціальний прошарок – достатньо впливовою громадською силою.

Вперше у вітчизняній літературі термін “менеджмент” стосовно сфери управління природоохоронною діяльністю був застосований українським вченим в галузі економіки та екології д.екон.наук В.Я.Шевчуком. Далі при розвитку цього напрямку з’являються такі трактовки як “економічний менеджмент природокористування”, “екологічний менеджмент”, “екологічне управління”, “управління якістю навколишнього середовища”, “управління навколишнім середовищем”.

Зараз в практиці залишилися такі поняття як “екологічний менеджмент” і “екологічне управління” (як прямий переклад “environmental menegement”), які стали тотожними.

Екологічне управління (в широкому значенні) - це складна динамічна система поглядів, цінностей, процесів, правил, формальних і неформальних організацій та поведінки, яка поступово розвивається і перетворює громадські прагнення і цілі в конкретні дії з метою вплинути на якість довкілля. Ця система охоплює різні сфери людської діяльності: політичну, соціальну, економічну, екологічну, технічну.

Екологічний менеджмент (в широкому значенні) - це спеціальна галузь управління, регулювання свідомого впливу людини на природні та соціальні процеси, об’єкти НС, яка має за мету задоволення екологічних, економічних, культурних та інших потреб людини при умові сталого розвитку суспільства і збереження довкілля.

В прикладному аспекті спеціалісти під цими поняттями розуміють [11]:

Екологічне управління – діяльність державних органів та економічних суб’єктів (підприємств, організацій), головним чином, направлена на дотримання обов’язкових вимог природоохоронного законодавства, а також на розробку і реалізацію відповідних проектів і програм.

Екологічний менеджмент - ініціативна і результативна діяльність економічних суб’єктів, направлена на реалізацію їх власних екологічних проектів і програм, розроблених на основі принципів екоефективності і екосправедливості.

Екологічний менеджмент - це тип управління виробничими процесами, направлений на досягнення балансу між економічними та екологічними показниками діяльності підприємства.

Метою екологічного менеджменту є забезпечення техногенної безпеки НС, і таким чином підвищення екологічності підприємства, його рентабельності, інвестиційної привабливості та ефективності всієї виробничо-господарської діяльності.

Зараз в більшості випадків термін “екологічний менеджмент” використовується для характеристики управлінської структури і процесів з *середині організації* *любого типу*.

Основною перевагою ефективного екологічного менеджменту (виробничого рівня) є забезпечення підприємству *кредиту довіри* у відносинах із усіма зацікавленими в його діяльності сторонами.

Не дивлячись на різницю, *функції* екологічного управління та екологічного менеджменту в цілому співпадають, але при реалізації їх на практиці з’являються відмінності:

Відмінності	Екологічне управління	Екологічний менеджмент
Наявність нових функцій	Відсутні	Екологічне планування, екоінжиніринг, екоаудит, екомаркетинг, екологічна освіта і культура
В інструментах екологічної політики	В основному адміністративно-командні і, як додаткові, економічні	Економічні, у т.ч. ринкового характеру з елементами адміністративно-командними
У мотивах	Обов’язкова в своїй основі діяльність	Свідомо добровільна та ініціативна діяльність
В рівнях централізації	Здійснюється органами державної влади та економічними суб’єктами національного і регіонального рівня	Здійснюється економічними суб’єктами на базі державного регулювання
Стимули (заохочуючи)	Відсутні	Присутні

Таким чином, *екологічний менеджмент* і *екологічне управління* визначають зараз як комплексну різнобічну діяльність, направлену на реалізацію екологічної мети, проектів і програм, яка на практиці використовує адміністративно-контролюючі та ринкові ричаги.

Діюча зараз в Україні в умовах ринкових економічних реформ система управління природокористуванням не забезпечує сама по собі узгодження економічних та природоохоронних цілей в масштабах держави, а значить, реалізацію оптимальних еколого-безпечних управлінських рішень. Тому в Україні також актуальним є необхідність розробки і застосування системи

екологічного менеджменту як більш прогресивної моделі управління природокористуванням, центральне місце в якій належить економічним інструментам.

Зараз *екологічний менеджмент* вже набув розвитку як складна міждисциплінарна наука, метою якої є знаходження шляхів реалізації конкурентоспроможних рішень, що приймаються в галузі управління природоохоронною діяльністю.

Тобто *екоменеджмент (ЕМ)* є зараз синтезом таких наук як екологія, економіка, право, управління:



Для впровадження *ефективного екологічного менеджменту* ключова увага приділяється законодавчій основі (діюче екологічне законодавство) та регіональним економічним (господарським) особливостям.

4.2. Базові основи екологічного менеджменту

Екологічний менеджмент — ініціативна і результативна діяльність економічних суб'єктів, спрямована на досягнення їх власних екологічних цілей, проектів і програм, розроблених на основі принципів екоефективності й екосправедливості.

Якщо розглядати екоменеджмент як нову ідеологію управління природоохоронною діяльністю в ринкових умовах, то *головною метою екологічного менеджменту* є зниження державного впливу на механізми управління охороною навколишнього природного середовища і природокористування шляхом:

- розробки на різних рівнях економічної діяльності стимулів, направлених на здійснення свідомого ефективного регулювання природоохоронною діяльністю;
- формування законодавчо-нормативної бази і напрямку розвитку системи екологічного менеджменту в Україні з урахуванням позитивного досвіду західної економіки.

Об'єктами екоменеджменту (екологічне управління) є:

- 1) якість компонентів навколишнього середовища;
- 2) діяльність природокористувачів по відношенню до навколишнього середовища;
- 3) стан захищеності природокористувачів від небезпечних техногенних і природних впливів.

Рівні екоменеджменту поділяються на:

- 1) державний: суб'єктами є держані органи екологічного управління;
- 2) корпоративний (зовнішньофірмений) або „зовнішній” рівень: в межах підприємницьких асоціацій та корпорацій;
- 3) внутрішньофірмений або „виробничий” екоменеджмент: в рамках конкретного підприємства (організації, компанії);
- 4) міжнародний рівень, який почав формуватись вже з 1992р.

Механізм екологічного менеджменту представляє собою сукупність ричагів впливу на господарські суб'єкти для обліку та контролю екологічних факторів на усіх стадіях їх діяльності. Даний механізм включає правовий, адміністративно-контрольний, економічний, соціальний та інформаційний блоки.

Правовий блок включає законодавство, що регламентує господарську та природоохоронну діяльність.

Адміністративно-контрольний блок включає інструменти і процедури адміністративного впливу на господарських суб'єктів для регулювання рівня негативного техногенного впливу на навколишнє природне середовище:

Інструменти і процедури адміністративного впливу підрозділяються на *попереджувальні та примусові*.



Примусові інструменти – це заходи еколого-правової відповідальності, які засновуються на адміністративних санкціях.

Економічний блок поєднує інструменти стимулювання природоохоронної діяльності підприємств на основі економічної доцільності. Економічні інструменти займають центральне місце в системі екологічного менеджменту. Вони також поділяються на попереджувальні та примусові.

Попереджувальні (чи фінансово-економічні стимули):

- екологічні інвестиції;
- субсидії і дотації;
- фінансово-кредитна система ;
- податкові пільги (пільгові займи);
- система страхування;
- система ціноутворення;
- прискорена амортизація.

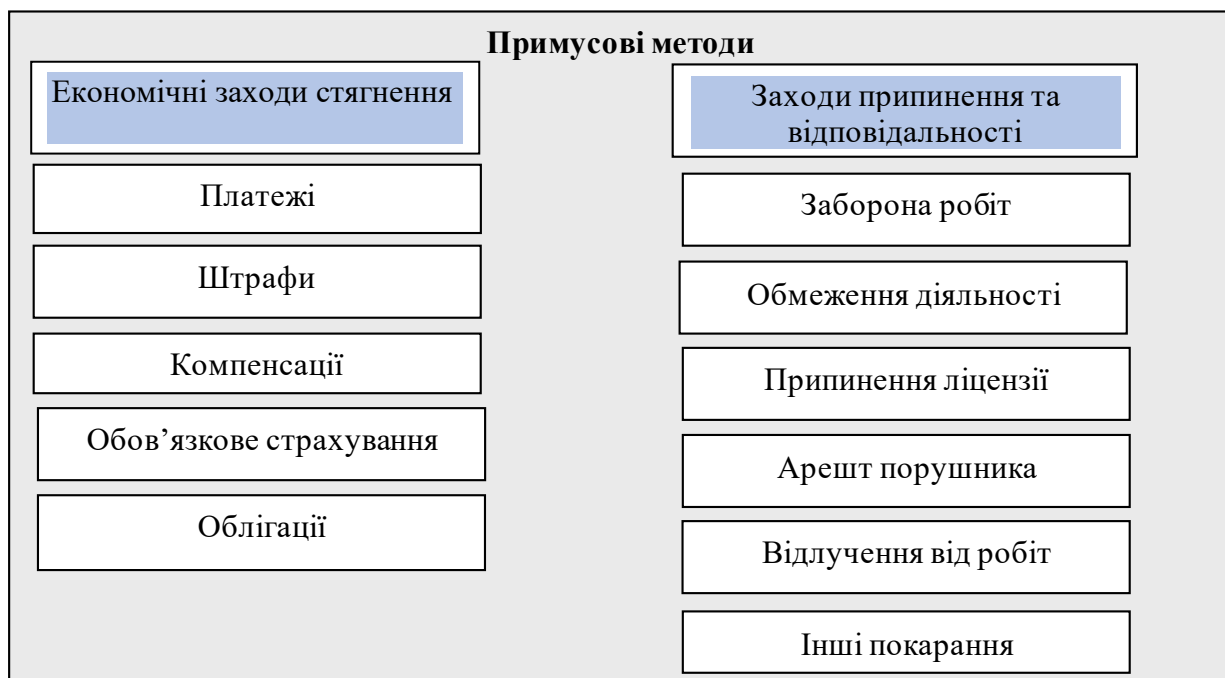
Соціальний блок включає екологічну просвіту, освіту та інформування виробників та споживачів.

Інформаційний блок включає:

- екологічний облік та звітність;
- екологічне маркування;
- екологічна реклама;
- екологічні дослідження та прогнозування.

Ряд інструментів за своєю суттю мають **комплексний (змішаний)** характер:

- створення екологічних фондів є інструментом еколого-економічних стягнень і стимулювання одночасно;
- екологічне страхування зараз вже також стає змішаним адміністративно-економічним заходом.



ТЕМА 5. СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

5.1. Система екологічного менеджменту: базові поняття

Поняття “екологічний менеджмент” вже давно не є чимось новим. Проте, велика кількість підприємств в Україні ще й досі до кінця не розуміють ані змісту визначення, ані безпосередньої економічної користі, яку може принести дотримання принципів екологічного менеджменту у повсякденній виробничій діяльності.

Що таке система екологічного менеджменту?

Система екологічного менеджменту – це частина загальної системи менеджменту, що включає в себе організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси та ресурси для розробки, впровадження, оцінки досягнутих результатів реалізації і вдосконалення екологічної політики, її цілей і завдань.

З практичної точки зору, під *системою екологічного менеджменту* розуміють комплекс управлінських рішень, які сприяють забезпеченню конкурентоспроможності організації (підприємства).

Простіше кажучи, система екологічного менеджменту – це система, за допомогою якої здійснюється управління тими видами діяльності підприємства, які завдають або потенційно можуть як завдати шкоди навколишньому середовищу, так й призвести до економічних втрат підприємства.

З практичної точки зору, головною метою системи екологічного менеджменту на рівні будь-якого підприємства/організації (на виробничому рівні) є охорона природних ресурсів, обмеження викидів шкідливих речовин в атмосферу та водне середовище, забезпечення нормального стану здоров'я працівників, споживачів та мешканців тієї місцевості, де працює підприємство.

Відповідно основним засобом екологічного менеджменту на виробничому рівні є інтеграція природоохоронних чинників у загальний менеджмент.

Першим кроком до створення системи екологічного менеджменту на підприємстві чи в організації є чітке усвідомлення наявності **екологічного аспекту** в діяльності будь-якого підприємства.

Екологічний аспект – це елемент діяльності підприємства, складова його продукції або послуг, яка взаємодіє або може взаємодіяти з навколишнім середовищем.

Однак, усвідомлення впливу на навколишнє середовище, тобто екологічного аспекту діяльності, є виробничою необхідністю, і не тільки на промислових гігантах, але й на невеличких та середніх підприємствах.



Економічна діяльність у багатьох її проявах має суттєвий вплив на стан навколишнього середовища. Виробництво тієї чи іншої продукції вимагає використання корисних копалин, споживання води та енергії. Діяльність, яка супроводжує виробництво – пакування, транспортування, підтримання виробничих потужностей - також завжди має певний вплив на навколишнє середовище. Після надходження продукції до споживача, постає проблема подальшої утилізації відходів. Не тільки виробництво промислових та споживчих товарів, але й певні послуги, наприклад ті, що пов'язані з туристичною індустрією, можуть завдавати серйозної шкоди навколишньому середовищу.

Проте, для виникнення необхідності у системі екологічного менеджменту недостатньо лише виявити екологічний аспект діяльності. Первинним рушієм впровадження системи екологічного менеджменту має стати чітко сформульована і послідовна **екологічна політика**.

Екологічна політика – це сукупність основних принципів, намірів та зобов'язань підприємства, що є основою для розробки власних екологічних цілей і завдань.

Екологічна політика має бути документованою, відомою і зрозумілою не тільки персоналу і партнерам, але й усім **зацікавленим сторонам (стейкхолдерам)**.

Зацікавлена сторона – це особа або група осіб, що мають інтерес до екологічних аспектів діяльності підприємства, його продукції та послуг, або ті особи чи групи осіб, що відчули на собі вплив, пов'язаний з екологічними аспектами діяльності підприємства.

Як екологічна політика, так і система екологічного менеджменту, мають будуватися і розвиватися згідно з принципом **послідовного вдосконалення**.

Послідовне вдосконалення – це процес розвитку системи екологічного менеджменту, спрямований на досягнення кращих показників в усіх екологічних аспектах діяльності підприємства у відповідності до його екологічної політики.

Сам принцип послідовного вдосконалення розцінюється як основа екологічної політики і системи екологічного менеджменту, адже він передбачає поетапне наближення до поставленої мети, вибір реальних цілей і визначення реального часу їх досягнення.

Однією з головних рис системи екологічного менеджменту є те, що вона впроваджується **на добровільних засадах**, за ініціативою самої компанії.

Упровадження сучасних систем екологічного менеджменту є корисним і доцільним завдяки появі та наступній дії ринкових та іміджевих переваг [10]:

☑ **Економія виробничих витрат і ресурсів**. Завдяки впровадженню системи екологічного управління можна значно раціоналізувати споживання сировинних матеріалів, води, енергії, скорочуючи так виробничі витрати. Крім того, значної економії ресурсів і коштів можна досягти за рахунок

вироблення продукції, що підлягає вторинній переробці. Скорочення обсягу викидів шкідливих речовин допомагає уникнути штрафів та інших санкцій від державних контролюючих органів.

- ☑ **Конкурентна перевага.** Існує безпосередній зв'язок між дотриманням принципів екологічної політики й екологічного управління та поліпшенням екологічних характеристик продукції. З року в рік у свідомості споживачів якість продукції здебільшого асоціюється з її відповідністю екологічним стандартам.
- ☑ **Декларування екологічної політики** і впровадження системи екологічного управління зазвичай призводить до послаблення адміністративного тиску на підприємство з боку органів державного контролю (нагляду). Навіть більше, впровадження системи екологічного управління та екологічна дієвість можуть удоступнити певні види державної підтримки національного товаровиробника.
- ☑ **Розширення ринків збуту продукції.** Зростання екологічної обізнаності суспільства відображається безпосередньо на тенденціях розвитку ринків. Вихід на нові ринки збуту, особливо в розвинених країнах, є неможливим без дотримання міжнародних екологічних стандартів та критеріїв екологічності.
- ☑ **Вихід на новий рівень технологічного розвитку та інновацій.** Пошук оптимальних з екологічної точки зору виробничих рішень сприяє технологічному оновленню виробничих процесів, а також появі інноваційних, тобто якісно нових, продуктів.



Декларуючи власну екологічну політику і впроваджуючи її на практиці через систему екологічного менеджменту, підприємство ліквідує формалізм адміністративно регульованої природоохоронної діяльності. Щойно підприємство оголошує про наявність власної концепції екологічної політики, його екологічно спрямована діяльність перестає бути примусовим “додатком” до основної діяльності. Адже цим самим підприємство підтверджує, що вироблення цієї політики і її впровадження виходить з його прямих інтересів. Проголошення внутрішньої екологічної політики підприємства не має суперечити національним стандартам природоохоронної діяльності [10].

5.2. Система екологічного менеджменту: структура

Принципова структура системи екологічного менеджменту повинна включати чотири підсистеми (рис. 5.1) [11].

Цільова підсистема (“хотіти цього досягти”):

- 1) підвищення якості продукції за екологічними параметрами (відповідно до стандартів ISO 9000);

- 2) зниження економічних та екологічних витрат;
- 3) підвищення конкурентоспроможності продукції (послуг);
- 4) розширення ринку збуту (вихід на світовий ринок);
- 5) зниження екологічних ризиків;
- 6) організаційно-технічний розвиток;
- 7) соціальний розвиток.

Забезпечуюча підсистема (“мати ресурси”):

- 1) законодавчо-нормативне та науково-методичне забезпечення;
- 2) інформаційне забезпечення;
- 3) ресурсне (матеріально-технічне) забезпечення;
- 4) кадрове забезпечення.

Управляюча підсистема (“знати як це досягти”):

- 1) управління персоналом (підбір персоналу, його підготовка);
- 2) екологічний аудит;
- 3) екологічний світогляд і психологія менеджменту,
- 4) інструменти аналізу та прогнозування при прийнятті рішень.

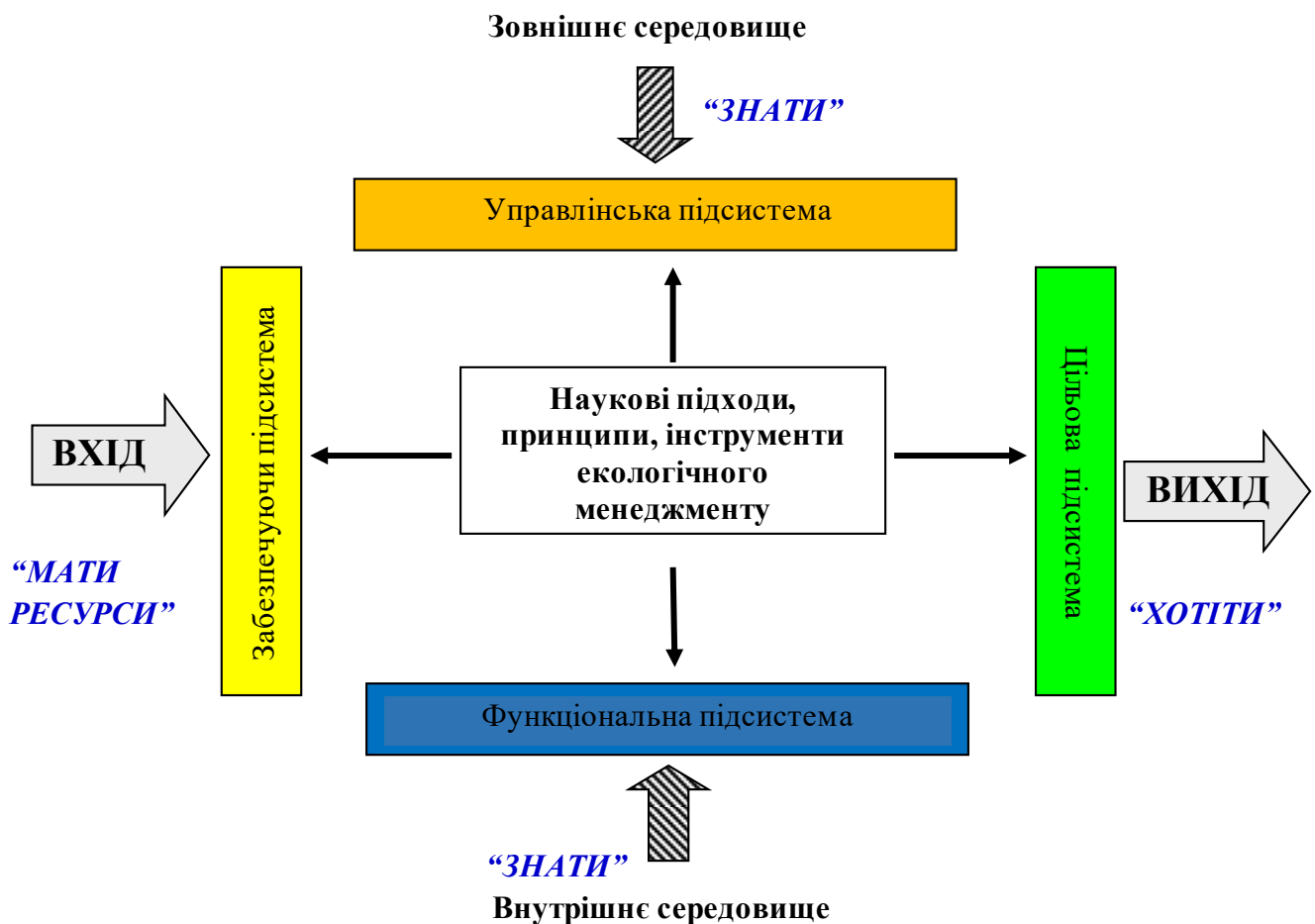


Рис. 5.1 – Принципова схема структури системи екологічного менеджменту

Функціональна підсистема (“знати як це досягти”):

- 1) мотивація керівництва і персоналу;
- 2) екологічний маркетинг*;
- 3) контроль;
- 4) планування;
- 5) організація процесів;
- 6) регулювання;
- 7) аналіз результатів та удосконалення.

Ефективність впровадження ЕМ суттєво залежить від **ряду внутрішніх факторів:**

- ✓ зацікавленість керівництва і персоналу;
- ✓ рівень індивідуальної і колективної відповідальності;
- ✓ рівень кваліфікації персоналу;
- ✓ відповідність цілям компанії;
- ✓ забезпеченість ресурсами (матеріальними, фінансовими, кадровими).

Наявність ефективної системи екологічного менеджменту на підприємстві **сприяє формуванню стратегічних конкурентних переваг:**

- формування сприятливої ділової репутації (іміджу) в очах споживачів, потенційних партнерів, інвесторів;
- забезпечення розвитку підприємства;
- сприятливі відношення з державними природоохоронними органами, громадськістю та екологічними неурядовими організаціями.

Послідовне щорічне поліпшення, повинне досягатися у всіх екологічно значимих аспектах діяльності господарських суб'єктів, де це практично можливо. Подібне поліпшення в цілому неможливо імітувати й фальсифікувати, що створює необхідну основу для оцінки екологічної заможності економічних суб'єктів.

У такий спосіб *ефективний екологічний менеджмент забезпечує підприємству **“кредит довіри”*** у відносинах з усіма зацікавленими в його діяльності сторонами. **У цьому полягає основна перевага екологічного менеджменту** в порівнянні з традиційним формальним екологічним управлінням.

Тому, *основна мета екологічного менеджменту* — послідовне поліпшення екологічних характеристик в усіх сферах діяльності, де це практично досяжне. Кінцевим проявом послідовного поліпшення є **мінімізація** впливу промислового підприємства на навколишнє середовище.

ТЕМА 6. СТАНДАРТИ ДСТУ ISO 9001 ТА ДСТУ ISO 14001

6.1. Історія виникнення і стисла характеристика TQM, BS 7750, серія стандартів ISO 9000, BS 8800, OHSAS 18001, HACCP, SA 8000, EMAS

Початковим етапом розвитку екологічного менеджменту можна вважати розробку в 1992 р. Стандарту в галузі систем екологічного менеджменту BS 7750 (Specification for Environmental Management Systems).

Даний стандарт розроблено з урахуванням положень концепції „глобального управління якістю” (TQM), яка виправдала себе в рамках західної економіки.

Концепція загального управління якістю (TQM) — це концепція, що передбачає всебічне цілеспрямоване, скоординоване застосування систем та методів управління якістю в усіх сферах діяльності від досліджень і розробок до обслуговування після продажу за участю керівництва і службовців усіх рівнів за умов раціонального використання технічних можливостей. Концепція TQM має міждисциплінарний характер. Це сукупність принципів, методів, засобів і форм управління якістю з метою підвищення ефективності і конкурентоспроможності організації. Система TQM включає:

- контроль у процесі розробки нової продукції;
- оцінку якості дослідного зразка, планування якості продукції і виробничого процесу, контроль, оцінку і планування якості матеріалів, що поставляються;
- вхідний контроль матеріалів;
- контроль готової продукції;
- оцінку якості продукції;
- оцінку якості виробничого процесу;
- контроль якості продукції і виробничого процесу;
- аналіз спеціальних процесів (спеціальні дослідження у сфері якості продукції);
- використання інформації про якість продукції;
- контроль апаратури, що дає інформацію про якість продукції;
- навчання методам забезпечення якості, підвищення кваліфікації персоналу;
- гарантійне обслуговування;
- координацію робіт у сфері якості;
- спільну роботу з якістю з постачальниками;
- використання циклу РБСА ;
- роботу гуртків якості;

- управління людським чинником шляхом створення атмосфери задоволеності, зацікавленої участі, благополуччя і процвітання на фірмі, фірмах-постачальниках, у збутових і обслуговуючих організаціях, в акціонерів і споживачів;
- роботу у сфері якості щодо методу міжфункціонального управління;
- участь у національних кампаніях з якості;
- розробку політики у сфері якості;
- участь службовців у фінансовій діяльності, виховання свідомого ставлення до якості, почуття партнерства, удосконалення соціальної атмосфери й інформованість службовців;
- проведення заходів для формування культури якості;
- підготовку управлінських кадрів для керівництва діяльністю у сфері якості;
- покладання відповідальності за діяльність у сфері якості на вище керівництво.

Загальне управління якістю — це технологія керівництва процесом підвищення якості. Вона має три частини: базову систему; систему технічного забезпечення; систему вдосконалення і розвитку загального управління якістю.

Базова система — це засоби, що застосовуються для аналізу і дослідження та ґрунтується на використанні загальноприйнятого математичного апарата і статистичних методів контролю.

Система технічного забезпечення — це прийоми і програми, що дають змогу навчити персонал володінню цими засобами та правильному їх застосуванню.

Система вдосконалення і розвитку принципів і змісту TQM передбачає адаптацію наукових підходів, економічних законів функціонування ринкових відносин, законів організації, структури і принципів управління якістю до конкретних вимог і умов ринку.

Як впливає з філософії TQM, якість включає відчутні потреби, пов'язані з характеристиками продукції, якістю послуг, а також зумовлені якістю процесів та інших обставин.

Ефективність TQM залежить від таких основних умов:

- ☑ вища посадова особа на підприємстві енергійно виступає за підвищення якості;
- ☑ інвестиції здійснюються не в устаткування, а в людей;
- ☑ організаційні структури перетворюються або створюються спеціально під TQM.

Якість залежить від численних і різноманітних чинників технічного, економічного, соціально-психологічного характеру. Підприємства, що ведуть цілеспрямовану, продуману політику підвищення якості продукції і послуг, використовують для досягнення поставлених цілей значний арсенал методів,

інструментів і засобів. Умовно вони можуть бути згруповані в три блоки: методи забезпечення якості, методи стимулювання якості, методи контролю результатів щодо підвищення якості.

До методів забезпечення якості належать, насамперед, інженерно-математичні методи, використовувані для аналізу, планування і регулювання процесів на всіх стадіях життєвого циклу продукції. Методи стимулювання включають як звичайні методи мотивації, так і спеціально розроблені для поліпшення якості. До методів контролю належать методи оцінки якості продукції.

Окремі методи одночасно належать до різних блоків. Так, статистичні методи є одночасно і методами контролю, і методами забезпечення якості. А такий метод роботи, як організація гурктів якості, одночасно дає змогу вирішувати проблеми якості і є чудовим засобом стимулювання творчої активності співробітників фірми.

Британський стандарт BS 7750

У рамках розробки підходів до створення і зміцнення Єдиного Європейського Ринку Європейське Співтовариство (ЄС) прагне створити тверду систему екологічного законодавства й контролю виконання його вимог.

Одним із лідерів апробації нових ринкових інструментів екологічного менеджменту є Великобританія, де в 1990 році був прийнятий новий «Екологічний Акт» (Environmental Act), після якого у 1992 році був розроблений і вийшов у світ стандарт в області систем екологічного менеджменту **BS 7750** (Specification for Environmental Management Systems), підготовлений Британським Інститутом Стандартизації відповідно до запиту Британської Конфедерації Промисловості.

BS 7750 став однією з перших у світі кодифікованих збірок рекомендацій з створення добровільної системи екологічного менеджменту. Цей стандарт не ставить вимог до природоохоронної діяльності підприємства. Проте, він містить у собі рекомендації, корисні для створення ефективної системи екологічного менеджменту і екологічного аудиту.

Стандарт **BS 7750** не наказує і не визначає вимог до природоохоронної діяльності підприємства, але містить рекомендації, корисні для створення ефективної системи екологічного менеджменту, для розвитку ініціативного екологічного аудитування, що повинне орієнтуватися на поліпшенні екологічних характеристик діяльності організації у цілому. На початковому етапі передбачалося, що британські підприємства на добровільній основі будуть приводити характеристики своєї діяльності у відповідність із принципами **BS 7750**.

Стандарт **BS 7750** припускає наступні стадії розробки й упровадження системи екологічного менеджменту:

1. Попередній огляд ситуації. Необхідно визначити всі екологічні нормативні вимоги, пропоновані до діяльності підприємства, і установити, які елементи екологічного менеджменту вже практично використовуються на даному об'єкті.
2. Розробка заяви про екологічну політику, яка б охоплювала всі аспекти діяльності і структуру підприємства, і була роз'яснена і прийнята до виконання всіма уповноваженими сторонами (підрозділами, персоналом).
3. Визначення структури розподілу обов'язків і відповідальності в системі екологічного менеджменту.
4. Оцінка ступеня впливу підприємства на навколишнє середовище. Необхідно скласти перелік чинних екологічних нормативів, характеристик викидів в атмосферу, скидів у водянні об'єкти, розміщення відходів, а також опис аспектів впливу на навколишнє середовище підприємств постачальників.
5. Розробка екологічних цілей і задач підприємства
6. Визначення тих стадій виробництва, процесів і видів діяльності підприємстві, які впливають чи можуть вплинути на навколишнє середовище, і розробка системи контролю їхнього функціонування.
7. Розробка програми екологічного менеджменту, призначення відповідального за її виконання старшого менеджера. Програма повинна бути складена таки чином, щоб враховувалися не тільки сучасні, але і всі попередні види діяльності підприємства, а також імовірний вплив на навколишнє середовище, виходячи із “життєвого циклу” продукції (послуг), що виробляється підприємством.
8. Розробка детальних рекомендацій, що дозволяло б аудитору системи екологічного менеджменту визначити, чи ефективно функціонує система, чи враховуються всі значимі аспекти впливу підприємства на навколишнє середовище.
9. Установлення системи реєстрації всіх екологічно значимих подій, видів діяльності і т.п., наприклад, запису випадків порушення вимог екологічної політики, опису прийнятих дій для поліпшення ситуації, звітів за підсумками інспекції і поточного контролю та ін.

BS 7750 включає опис процедури аудитування і деталізує вимоги до аудиторського плану. У **BS 7750** під аудитуванням розуміється систематична оцінка, що проводиться для того, щоб визначити, чи реалізуються заплановані цілі та задачі, чи є впроваджена система

екологічного менеджменту ефективною, чи відповідає діяльність підприємства вимогам екологічної політики.

BS 7750 був прийнятий Фінляндією, Нідерландами й Швецією. Франція, Ірландія й Іспанія розробили свої стандарти. Австрія вже прийнята міжнародні вимоги до систем екологічного менеджменту.

Серія стандартів ISO 9000

На сьогодні в Україні впровадження систем менеджменту якості проводиться на базі національного стандарту ДСТУ **ISO 9001-2015** "Системи управління якістю. **Вимоги**" [20], який регулює стратегічні рішення найвищого керівництва підприємства відносно підвищення якості, безпечності та конкурентоспроможності вітчизняної продукції і послуг, що забезпечує захист інтересів та здоров'я споживачів, сприяє розширенню ринків збуту у вітчизняному та світовому економічному просторі, підвищує авторитет підприємства та імідж України в цілому.

В основу понятійної бази стандарту ДСТУ ISO 9001-2015 та інших стандартів серії ISO 9000 є поняття «якості продукції».

Якість продукції - сукупність властивостей і ознак продукції, товарів, послуг, що обумовлюють їх здатність задовольняти потреби і запити людей, відповідати своєму призначенню і пропонованим вимогам. Якість визначається мірою відповідності товарів і послуг умовам та вимогам стандартів, договорів, контрактів, запитів споживачів.

Поняття «якість» визначається стандартом як «сукупність властивостей і характеристик продукту або послуги, що відносяться до його здатності визначає передбачувані потреби». Якість створюється за допомогою техніки на базі належного способу мислення. Такий підхід веде до поняття якості в філософії загального управління якістю.

Інше формулювання поняття «якість» ґрунтується на декількох різноманітних принципах, виходячи з яких можна відобразити всю багатоаспектність цього поняття.

1. З точки зору об'єктивної оцінки ознак продукту, якість може бути виміряна. Відмінності в якості можуть бути кількісно відображені за допомогою обумовлених особливостей виробу або послуги.

2. З точки зору споживача, якість продукції встановлюється, в першу чергу, суб'єктивною оцінкою покупця, а вже потім - характеристиками самого продукту. Деякі споживачі мають різноманітні вимоги, причому ті продукти, які задовольняють ці потреби в найкращому варіанті, розглядаються як такі, що мають найвищу якість.

3. З точки зору виробничого процесу, якість - це дотримання специфікацій, і будь-яке відхилення від них призводить до погіршення якості. Найкраща якість передбачає ретельно виконану роботу, підсумок якої цілком відповідає висунутим вимогам.

4. З точки зору співвідношення ціни та корисності, якість проявляється за допомогою витрат і цін. Якісна продукція здійснює певну функцію за доступною ціною, а також відповідно до специфікації за прийнятними витратами.

Виділяють такі основні причини, чому проблема забезпечення якості так актуальна і важлива в сучасній виробничій діяльності:

1) *якість - ключовий аспект для здійснення покупки для найбільш значущих споживачів.* Втратити замовлення через недостатній рівень якості набагато гірше, ніж втратити замовлення через надто високу ціну. Перший варіант привертає швидше до втрати покупця назавжди;

2) *якість всеохоплююча.* Організація здійснює безліч конкретних дій, щоб протистояти конкуренції. Якість та системи управління якістю пропонують набір операцій, що об'єднує всі фази виробничого процесу - торгівельну політику, планування, маркетинг, збут, персонал, інновації та технологію, - для того щоб підприємство вдало функціонувало на ринку;

3) *якість - головний інструмент зниження витрат.* Завжди дешевше виробляти правильно з першого разу, а ніж пізніше усувати помилку;

4) *якість веде до зміцнення позицій підприємства на ринку.* В умовах відкритих і лібералізованих ринків продукти та послуги робляться все більш взаємозамінними. Рівень якості продукції стає вирішальним.

Поняття «якість» також розглядають як дворівневе.

Якість першого рівня (тобто технічна якість) - визначається на етапах досліджень, розробок і виробництва. Управління якістю на цьому етапі містить дії щодо дотримання необхідного мінімуму якісних і кількісних запитів до продукції.

Якість другого рівня (комунікативна якість) - складається на етапах обслуговування перед продажем продукту (послуги) та після продажу. Для забезпечення якості на цих етапах здійснюються операції, зорієнтовані на вичерпне задоволення вимог споживачів.

Спільність і універсальності стандартів ISO 9000 полягають у тому, що моделі забезпечення якості не були призначені для будь-якої конкретної галузі - вони були призначені для застосування в усіх галузях промисловості і для всіх країн.

Міжнародний комітет ISO/TC 176 пропонує обрати модель забезпечення якості з трьох можливих:

ISO 9001 «Системи менеджменту якості: Модель забезпечення якості при проектуванні, розробці, виготовленні, монтажі та обслуговуванні». ISO 9001 є найбільш широким стандартом. Він застосовується у разі договірних ситуацій, коли відповідність специфічним вимогам повинно забезпечуватись у декілька стадій, що включають: проектування/розробку, виробництво, монтаж та обслуговування

ISO 9001 продовжує існувати як на диво універсальний документ. Широку привабливість стандарт має завдяки своєму витонченому мінімалізму та водночас широкому застосуванню. Поняття споживача, процесу, ланцюжка постачання, постійного покращення є універсальними. Таким само, як і застосування стандарту ISO 9001. Ця універсальність і є ядром його успіху. ISO 9001 успішно працює у вражаючій кількості різних галузей. Від виробництва до сервісу, від маленьких магазинчиків до мультинаціональних корпорацій, від прибуткових компаній до державних і громадських організацій — скрізь стандарт доводить, що вартий називатися ефективною моделлю управління системою організації.

ДСТУ ISO 9002 «Системи управління якістю. Настанови щодо застосування ISO 9001:2015 (ISO/TS 9002:2016, IDT)» [21]. ISO 9002 застосовується коли:

- специфічні вимоги до продукції встановлені у проекті або у технічних умовах;
- довіра до відповідності продукції може бути досягнута шляхом відповідної демонстрації постачальником його можливостей у виробництві, монтажі та обслуговуванні.

ISO 9003 «Система якості: Модель забезпечення якості при остаточному контролі та випробуваннях» (ДСТУ даного стандарту не прийнято). ISO 9003 застосовується, коли довіру до відповідності продукції може бути досягнуто шляхом відповідної демонстрації постачальником його можливостей на стадії остаточного контролю та випробувань.

DNV, OHSMS, BS 8800: Стандарти систем керування охороною здоров'я й безпеки

Стандарт BS 8800 – це керівництво, випущене Британським Інститутом Стандартів у 1996 р. Стандарт OHSMS орієнтований на Сертифікацію систем менеджменту безпеки й здоров'я персоналу, був випущений у 1997р. й підтверджений сертифікатом DNV.

Загальною метою *стандарту для систем керування охороною здоров'я і технікою безпеки OHSMS* є попередження й контроль можливих небезпек на робочому місці.

Даний стандарт задовольняє потреби широкого кола зацікавлених сторін і всього суспільства в запобіганні й контролі виробничих небезпек. Як і для інших найважливіших напрямків діяльності організації, систематичне й структуроване управління є кращим способом забезпечити поліпшення здоров'я співробітників і дотримання техніки безпеки на робочому місці.

Важливою умовою досягнення успіху в управлінні охороною здоров'я й технікою безпеки є залучення в процес самих співробітників чи їх представників.

OHSAS 18001 – Менеджмент безпеки й здоров'я персоналу

Стандарт для сертифікації систем менеджменту безпеки й здоров'я персоналу був розроблений асоціацією, що складається з ряду національних органів по стандартизації, органів по сертифікації (включаючи DNV). Цей стандарт «Специфікація на Серію Оцінок Здоров'я Персоналу й Безпеки [Occupation Safety Assessment Series (OHSAS)] Specification, OHSAS 18001» був офіційно введений у квітні 1999 р. Стандарт OHSAS 18001 включає принципи, що покладені в основу стандартів BS 8800 і Стандарту OHSMS.

OHSAS 18001 був спеціально розроблений сумісним зі стандартами систем менеджменту ISO 9001:1994 і ISO 14001 з метою полегшити інтеграцію систем менеджменту якості, безпеки й здоров'я персоналу й екологічного менеджменту в організаціях, якщо вони захочуть це зробити.

В Україні прийнято і діє ДСТУ OHSAS 18001:2010 «Системи управління гігієною та безпекою праці» [22].

НАССР : Аналіз ризиків і крапок критичного контролю

НАССР (англ. *Hazard Analysis and Critical Control Point*) — система аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок. Система НАССР є науково обґрунтованою, що дозволяє гарантувати виробництво безпечної продукції шляхом ідентифікації й контролю небезпечних чинників [<https://uk.wikipedia.org/wiki/НАССР>].

Історія створення НАССР.

У 60-ті роки ХХ ст. розпочалася розробка концепції НАССР. Основні розробники: компанія Пілсбурі (англ. «Pillsbury»), Лабораторія збройних сил США і Національне управління з аеронавтики і космонавтики (NASA). Ідея створення такої концепції виникла при роботі над Американською Космічною Програмою. Під час роботи над американською космічною програмою NASA

поставила за мету виключити утворення токсинів у харчовій продукції, яку споживають астронавти у космосі і, як наслідок, попередити захворювання, зумовлені недоброякісними продуктами харчування. НАССР передбачає заходи, що забезпечують необхідний рівень показників безпеки продукції в процесі її виробництва, причому саме в тих критичних точках технологічного процесу, де може виникнути загроза появи небезпечних чинників. Система дозволяє виділити всі потенційно небезпечні чинники у харчовому продукті та запобігти їх виникненню.

1971 р. компанія Пілсбурі представила повністю розроблену концепцію НАССР на Першій Американській Національній Конференції з питань безпеки харчових продуктів.

У середині 80-х років Національна академія наук США запропонувала поставити цю систему на службу харчовій індустрії.

Комісія Codex Alimentarius відіграла активну роль у формулюванні та підтримці системи НАССР як міжнародного способу забезпечення виробництва безпечних харчових продуктів. На 25 засіданні Комітету з питань гігієни харчових продуктів (1991 р.) було прийнято документ «Загальні визначення НАССР та процедури використання Кодексу». Комітет погодився, що система НАССР повинна бути внесена до Кодексу з врахуванням загальних принципів виробництва харчових продуктів.

Найбільш важливим законодавчим актом ЄС, що регламентує сферу застосування НАССР, є **Директива 93/43/ЄЕС «Про гігієну харчових продуктів»**. Вона застосовується на всіх підприємствах, які працюють з харчовими продуктами.

Застосування директиви стало обов'язковим для країн-членів ЄС з 14 грудня 1995 року. З цією директивою в європейське законодавство було інтегровано принципи НАССР та основні принципи гігієни харчових продуктів.

Міжнародна організація зі стандартизації підготувала проект міжнародного стандарту «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги» (ISO 22.000). Застосування систем НАССР в окремих країнах світу регламентується національними законодавчими та нормативно-правовими актами.

Міжнародним стандартом, що встановлює єдині вимоги до систем НАССР, гармонізованого до стандартів менеджменту якості, екологічного менеджменту і пристосованого до сертифікації став **ISO 22000:2005 «Food safety management systems — Requirements for any organization in the food chain»** (Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга), який був опублікований у 2005 році.

Принципи НАССР — це фокусування на ідентифікації, моніторингу та контролі небезпек в критичних контрольних точках визначених скрізь виробничий ланцюг.

1) Проведення аналізу небезпечних факторів.

2) Визначення критичних контрольних точок.

3) Встановлення граничних значень.

4) Введення системи контролю за ККТ.

5) Встановлення коригувальних дій, що їх необхідно вжити, коли спостереження свідчать, що певна ККТ виходить з-під контролю.

6) Встановлення процедури перевірки для підтвердження того, що система НАССР працює ефективно.

7) Розроблення методів документування всіх процедур і ведення записів, пов'язаних із застосуванням цих принципів.

Основні засади впровадження НАССР, а також принципи НАССР відображено в таких міжнародних стандартах, як ISO 22000, IFS (International Food Standard), BRC. Також дана інформація відображена в Рекомендованому міжнародному Кодексі загальних принципів гігієни харчових продуктів.

ДСТУ ISO 22000:2019 «Системи керування безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-якої організації в харчовому ланцюзі» - Національний стандарт України [23].

Цей стандарт установлює вимоги до системи управління безпечністю харчових продуктів, яка поєднує ключові елементи:

- взаємодійове (інтерактивне) інформування;
- системне керування;
- програми-передумови;
- принципи НАССР.

Інформування в усьому харчовому ланцюгу є суттєвим для забезпечення ідентифікації та адекватного керування всіма відповідними небезпечними чинниками харчового продукту на кожній ланці в межах харчового ланцюга.

Стандарт можуть застосовувати всі організації, незалежно від розміру, які залучені до будь-якого аспекту харчового ланцюга та бажають запровадити системи, які гарантують безпечні продукти на постійній основі.

Нічого принципово нового у вимогах НАССР немає, так як НАССР лише зручно систематизує численні санітарні та технологічні норми і правила виробництва, полегшує поточний контроль. ISO 22000 виводить все це на міжнародний рівень стандартизації для експортно-імпортних відносин. Підприємствам з новим сучасним обладнанням легко застосувати це у виробництві, але стандарт побудовано так, щоб врахувати можливості до розвитку всіх підприємств.

Механізм НАССР охоплює значну аудиторію. Відтак, кейтеринг, виробники харчових упаковок, постачальники до великих торгових мереж, виробники корму для тварин хоч і не основна цільова група, проте невід'ємна складова системи.



кейтеринг (англ. *catering* від *cater* — «постачати провізію») — галузь громадського харчування, пов'язана з наданням послуг на віддалених точках, що включає всі підприємства і служби, що надають підрядні послуги з організації харчування співробітників компаній і приватних осіб у приміщенні і на виїзному обслуговуванні, а також здійснюють обслуговування заходів різного призначення і роздрібний продаж готової кулінарної продукції. На практиці під кейтерингом мається на увазі не тільки приготування їжі і доставка, а й обслуговування персоналом, сервірування, оформлення столу, розлив і подача напоїв гостям і тому подібні послуги.

Загалом НАССР зорієнтована на такі великі харчові сектори:

- підприємства громадського харчування;
- виробники харчової продукції;
- торгові заклади;
- сільгоспвиробники сировини: агрохолдинги, агрофірми, фермерські господарства
- виробники кормів, добрив, пестицидів;
- виготовлювачі очищувальних, захисних засобів та обладнання;
- ті, хто займається зберіганням, упаковкою, фасуванням готової продукції.

Система НАССР схвалена в усьому світі, зокрема, Комісією харчового кодексу (Комісія ООН — Codex Alimentarius) та Європейським Союзом, а також прийнята рядом країн, у тому числі Канадою, Австралією, Новою Зеландією та Японією як обов'язкова до застосування.

Для європейських компаній дуже важливою є стаття 3:

«Виробники харчових продуктів повинні ідентифікувати будь-який етап у своїй діяльності, який є критичним для забезпечення безпеки і гарантувати, що відповідні процедури ідентифіковані, впроваджені, підтримуються та переглядаються на основі наступних принципів, що використовуються для розробки системи НАССР...».

НАССР в Україні.

В Україні вимоги щодо розробки та впровадження систем управління безпечністю харчової продукції за принципами НАССР задекларовані ДСТУ 4161-2003 «Система управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги» та

ДСТУ ISO 22000:2007 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга».

На підставі пункту 2 частини 2 ст. 20 **Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»** [24], особи, які займаються виробництвом або введенням в обіг харчових продуктів, повинні застосовувати системи НАССР та/або інші системи забезпечення безпечності та якості під час виробництва та обігу харчових продуктів. Першою компанією, що розробила, впровадила та сертифікувала НАССР стала «Кока-кола».

23 липня 2014 р. Верховна Рада України проголосувала за законопроект № 4179а, який стосується гармонізації законодавства України та Європейського Союзу у сфері безпеки та якості харчових продуктів. Зазначений документ передбачає введення в Україні європейської моделі системи гарантування безпеки і якості продуктів харчування, що базується на процедурах НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points — аналіз небезпечних чинників і критичні контрольні точки). У законі також передбачено створення єдиного контролюючого органу в сфері безпеки харчових продуктів, скасування дозвільних документів і процедур, які відсутні в ЄС, впровадження європейських принципів регулювання ГМО, зокрема в частині реєстрації ГМО-джерел, а не продуктів, вироблених з них [25].

Держпродспоживслужба України здійснює контроль за впровадження систем управління безпечністю харчової продукції керуючись Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства (від 01.10.2012 № 590 зі змінами та доповненнями) «Про затвердження Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР)»

У новій редакції закону № 771/97-ВР «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», який набув чинності у 2015 році, містяться положення, у яких виділяється проміжок часу на перехідний період, за який усі оператори ринку харчових продуктів переходять від застарілих норм та правил на сучасні системи менеджменту контролю якості продукції. Так, згідно із даним Законом розроблення та запровадження системи НАССР здійснюється:

- ☑ з 20.09.17 р. — на потужностях, на яких провадять діяльність із харчовими продуктами, у складі яких є необроблені інгредієнти тваринного походження (крім малих потужностей), наприклад, сільгосп підприємства, які займаються переробкою й реалізацією м'яса, ковбас, сирів, йогуртів тощо;

- ☑ з 20.09.18 р. — на потужностях, на яких провадять діяльність із харчовими продуктами, у складі яких відсутні необроблені інгредієнти тваринного походження (крім малих потужностей), наприклад, сільгоспвиробник готової овочевої продукції;
- ☑ з 20.09.19 р. — НАССР стає обов'язковим для всіх, зокрема для малих потужностей. Сюди належить сегмент HoReCa [Архівовано 17 травня 2021 у Wayback Machine.]. Отже, запровадження системи НАССР передбачалося в кілька етапів протягом трьох років. Станом на сьогодні всі підприємства, які займаються виробництвом та реалізацією харчових продуктів — операторів ринку харчових продуктів, повинні дотримуватись нових вимог і законодавства.

За невиконання вимог по впровадженню НАССР оператори ринку України можуть отримати наступні штрафи:

- юридичні особи: у розмірі 30 мінімальних заробітних плат;
- фізичні особи: у розмірі 15 мінімальних заробітних плат.

Законодавством передбачені штрафні санкції, деякі підприємства не можуть виконати або ж навіть і не намагаються виконати висунуті їм вимоги. Маючи певний суб'єктивний досвід спілкування з підприємствами сфери обслуговування, можна дати відповідну оцінку тій ситуації, котра наразі склалася на ринку і розглянути низку питань пов'язаних з новим фітосанітарним законодавством України. Дехто з операторів ринку помилково вважає, що запровадження системи НАССР необхідно тільки новим підприємствам і не стосуються діючих підприємств малої та середньої потужності, які працюють в сегменті HoReCa. Багато досить крупних харчових підприємств почали впроваджувати систему, схожу на НАССР, близько 10 років тому. Це було зроблено ними завдяки наявності певної «фінансової подушки». Саме тому наразі такі об'єкти мають досить непогано працюючу систему, навчений персонал і відповідну інфраструктуру. У даних підприємств не виникає проблем при необхідності виконання нових вимог законодавства, пов'язаних з НАССР.

Для прискорення темпів запровадження систем НАССР в Україні розроблена комп'ютерна програма НАССР-TRADING [<https://uk.wikipedia.org/wiki/НАССР>], яка дозволяє застосовувати постійно діючі процедури Системи у цифровому вигляді без використання паперових носіїв інформації.

Отже, аналіз ризиків і крапок критичного контролю НАССР — це попереджувальна система безпеки, яка використовується в промисловості як гарантія збереження продуктів. Дана система визначає системний підхід до аналізу і контролю обробки продуктів харчування, упізнанню можливих

ризиків хімічного, фізичного і біологічного походження й контроль цих ризиків. Обов'язкове виконання вимог НАССР підприємствами харчової промисловості протягом декількох років юридично встановлено в більшості країн Європейського Союзу і було прийнято в ряді країн місцевими законодавствами.

SA 8000 – Стандарт для оцінки соціальних аспектів систем керування

Стандарт SA 8000 установлює критерії для оцінки наступних аспектів: дитяча праця, примусова праця, здоров'я й техніка безпеки, воля професійних об'єднань і право на переговори між наймачем і профспілкою про висновок колективного договору, дискримінація, дисциплінарні стягнення, робочий час, компенсація, системи керування [26].

Мета стандарту – сприяти постійному поліпшенню умов наймання і здійснення трудової діяльності, виконання етичних норм цивілізованого суспільства.

Стандарт SA 8000 був створений для того, щоб компанії могли підтвердити використання соціально-відповідальних підходів у своїй діяльності. Система менеджменту, заснована на вимогах SA 8000, має загальні вимоги з ISO 9001. Так, наприклад: визначена керуванням політика компанії в сфері соціальної відповідальності, аналіз і перевірки з боку керівництва, планування, оцінка і вибір постачальників, прийняття коригувальних дій.

У світі вже давно прийнято, що підприємства, на яких приділяється значна увага персоналу, створенню необхідних і комфортних умов для роботи, є надійними партнерами у взаємовідносинах.

Використання етичних підходів до суспільства в цілому і до своїх співробітників, зокрема створення сприятливої атмосфери в колективі, є критерієм високого рівня менеджменту. І навпаки, співробітництво з компаніями, які не виконують ці вимоги, вважається неетичним і пов'язаним з додатковими ризиками.

Стандарт SA 8000 спрямований на забезпечення привабливості умов наймання для співробітників, поліпшення умов їхньої праці і життєвого рівня. Компанії, у яких менеджмент здійснюється відповідно до вимог стандарту SA 8000, мають конкурентну перевагу, яка полягає у високій мотивації персоналу, що у свою чергу дозволяє ефективніше застосовувати сучасні системи менеджменту для досягнення намічених цілей, забезпечуючи при цьому постійну рентабельність.

А наявність на підприємстві інших стандартів, таких як ISO 9000, ISO 14000, OHSAS 18001 і т.д., доповнює стандарт SA 8000, за забезпечуючи основу

для інтеграції в рамках загальної системи менеджменту, що веде до скорочення ризиків і підвищення прибутковості компанії.

Стандарт ISO 26000 – це добровільна настанова з соціальної відповідальності і не є документом, що передбачає сертифікацію, як, наприклад, ISO 9001 та ISO 14001. Згідно ISO 26000 компанія включає такі компоненти, як захист прав людини, навколишнього природного середовища, безпеку праці, права споживачів та розвиток місцевих общин, а також організаційне управління та етику бізнесу. Тобто у керівництві враховані усі принципи, які зазначені у Глобальній ініціативі ООН (документі, до якого приєдналося 6 тисяч компаній та організацій, серед яких 130 українських).

Цей міжнародний стандарт надає інструкції щодо основних принципів соціальної відповідальності, ключових тем та питань, що мають відношення до соціальної відповідальності, а також щодо шляхів впровадження соціально відповідальної поведінки до існуючих стратегій, систем, практик та процесів організації. Він наголошує на важливості результатів та діяльності у сфері соціальної відповідальності та її удосконалення.

Цей міжнародний стандарт замислений як такий, що буде корисним для всіх типів організацій у приватному, державному та неприбутковому секторах, для компаній великих і малих, діючих у розвинутих країнах або країнах, що розвиваються. Хоча не всі розділи цього міжнародного стандарту будуть однаково корисними для всіх типів організацій, всі основні аспекти є придатними для кожного типу організацій. Кожна організація самостійно визначає, що є придатним та важливим для неї шляхом власних оцінок та діалогу з зацікавленими сторонами.

Використання цього міжнародного стандарту підтримує кожен організацію у прагненні стати більш соціально відповідальною, брати до уваги інтереси її членів, відповідати чинному законодавству та поважати міжнародні норми поведінки.

Визнаючи, що організації знаходяться на різних щаблях розуміння та впровадження соціальної відповідальності, цей міжнародний стандарт запланований для використання тими, хто тільки розпочинає розглядати питання соціальної відповідальності, а також і для тих, хто має досвід її впровадження. Широке впровадження на підприємствах, в організаціях та установах вимог міжнародного стандарту ISO 26000 сприятиме зростанню показників сталого розвитку України.

Отже, стандарт SA 8000 орієнтований на поліпшення умов праці і життєвого рівня. Підприємства, які відповідають SA 8000, мають конкурентні переваги, що полягає у високій мотивації співробітників. Стандарт орієнтує підприємства на застосування систем менеджменту, які зможуть забезпечувати

постійну рентабельність виробництва. Інші стандарти, такі як ISO 9001 і т.д., доповнюють стандарт SA 8000. Таким чином, здійснюється інтеграція різних систем в єдину у рамках загальної системи управління підприємством, що у свою чергу веде до скорочення ризиків і підвищенню стабільності підприємства.

Схема екологічного менеджменту і аудиту (EMAS)

Схема екологічного менеджменту і аудиту (EMAS) була розроблена в якості уніфікованої системи для країн Європейської співдружності у першій половині 1990-х рр. Можливість бути сертифікованими згідно з EMAS підприємства отримали у 1995 р.

Головною метою розробки EMAS були оцінка і покращення екологічних характеристик діяльності підприємств, а також створення умов для отримання населенням екологічної інформації. Цю систему було створено виключно для промислових підприємств. Реєстрація (сертифікація) організацій у відповідності до вимог EMAS є добровільною.

Система EMAS складається з декількох стадій, які знаходяться в залежності одна від одної. Вважається, що основою для розробки EMAS був британський стандарт BS 7750, тому основні пункти загальноєвропейської системи екоменеджменту і аудиту та британського стандарту є досить схожими.

Основні компоненти встановлення системи екоменеджменту, згідно з EMAS, є такими:

1. Розроблення екологічної політики і публікація заяви (декларації) про наміри підприємства щодо виконання цієї політики.
2. Оцінка ситуації, що склалася на час прийняття екологічної політики, і у порівнянні з якою буде оцінюватися ефективність подальшого функціонування системи екологічного менеджменту.
3. Формулювання конкретних завдань екологічної політики підприємства, тобто ідентифікація тих характеристик діяльності, які мають бути вдосконалені.
4. Розробка детальної програми досягнення поставлених цілей.
5. Проведення екологічного аудиту з метою постійної оцінки прогресу у виконанні поставлених завдань.

На сьогоднішній день система EMAS діє лише в межах Європейського Союзу. Вона може бути цікавою для країн, які претендують на членство в ЄС. Проте, вона не може замінити загальновизнані міжнародні стандарти, розроблені Міжнародною організацією стандартизації ISO 14000.

6.2. Стандарти серії ISO 14000

Рішення про розробку ISO 14000 з'явилося результатом Уругвайського раунду переговорів по Всесвітній торговій угоді і зустрічі на вищому рівні з питань навколишнього середовища й розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 році.

Основою для створення стандартів ISO 14000 став британський стандарт BS-7750, а також існуючі міжнародні стандарти по системі контролю якості продукції – стандарти серії ISO 9000.

Розробка міжнародних стандартів проводиться Міжнародною організацією по стандартизації (International Organisation for Standardisation) у відповідності із вимогами ООН в сфері охорони навколишнього середовища, і як правило, їх розробка проводиться технічними комітетами (ТК) ISO. В їх розробці також приймають участь урядові та неурядові організації.

Основним предметом ISO 14000 є **система екологічного менеджменту - environmental management systems**.

Фактори, що призвели до необхідності розробки й прийняття стандартів ISO 14000 [11]:

- зростаюча турбота населення екологічними проблемами;
- вимоги споживачів до екологічно чистої продукції;
- вимоги екологічного законодавства та нормативів (які постійно поновлюються і стають більш жорсткими);
- переваги в конкуренції і диференціації продукції та послуг;
- внутрішні фактори виробничої неефективності та необхідність економії природних ресурсів.

Насьогодні документи, що входять у систему стандартів ISO 14000, можна умовно розділити на три основні групи:

- I. принципи створення і використання систем управління навколишнім середовищем (екологічного менеджменту);*
- II. інструменти екологічного контролю й оцінки;*
- III. стандарти, орієнтовані на продукцію.*

Центральним документом системи стандартів ISO 14000 вважається ISO 14001, який вперше почав діяти з 1996 року.

Всі інші документи розглядаються як допоміжні, наприклад:

- ISO 14004 містить більш розгорнуті практичні рекомендації із створення системи екологічного менеджменту (системи управління НС);
- ISO 19011, що надає “Рекомендації щодо аудиту систем менеджменту якості продукції та/або охорони навколишнього середовища”;
- ISO 14031 як керівництво з оцінки екологічних показників діяльності підприємства;
- серія 14020 визначає принципи екологічного маркування продукції;

- серія 14040 визначає методологію „оцінки життєвого циклу”, що може використовуватися при оцінці екологічних впливів, пов'язаних із продукцією організації (така оцінка потребується стандартом ISO 14001).

Ключовим поняттям серії ISO 14000 є поняття системи управління навколишнім середовищем (системи екологічного менеджменту) організації (підприємства, компанії).

Передбачається, що система стандартів ISO 14000 буде забезпечувати зменшення несприятливих впливів на навколишнє середовище на трьох рівнях:

1. *організаційні* – через поліпшення екологічного “поведінки” підприємств;
2. *національний* – через створення істотного доповнення до національної нормативної бази і компонента державної екологічної політики;
3. *міжнародний* – через поліпшення умов міжнародної торгівлі.

Загальна задача ISO 14000 – сприяти охороні навколишнього середовища і запобіганню забруднень поряд із забезпеченням соціально-економічних потреб самого підприємства.

Тому **стандарти ISO 14000 реалізують ринковий підхід** до охорони навколишнього середовища, який (як показав закордонний досвід) більш ефективний ніж адміністративно-командні та технічні стандарти (нормативи), відносно яких державні вимоги визначають тільки мінімальні результати, що необхідно досягнути, а все інше – справа самих підприємств.

Поступово стандарти ISO 14000 завойовують авторитет, як чудовий діючий засіб і корисний елемент керування.

З одного боку, екологічна сертифікація допомагає виявляти неефективні процеси, що не були виявлені при сертифікації системи якості продукції.

З іншого боку, вона дає компанії можливість удосконалюватися, допомагаючи зменшувати витрати і виконувати жорсткі вимоги законодавства.

Переваги використання стандартів ISO 14000 [11]:

- 1) більш ефективне виконання екологічного законодавства та використання екологічних нормативів;
- 2) зменшення економічних втрат, пов'язаних із штрафними санкціями та платою за забруднення навколишнього середовища;
- 3) полегшення виходу на внутрішній та міжнародні ринки;
- 4) більш ефективне залучення іноземних інвестицій;
- 5) економії і заощадження сировини, матеріалів, енергетичних ресурсів;
- 6) зменшення аварій і витрат на ліквідацію їхніх наслідків;
- 7) формування екологічного іміджу компанії підприємства;
- 8) здійснення екологічного інформування населення.

Основні вигоди від дієвого функціонування системи екологічного менеджменту визначаються різноманітними додатковими можливостями:

- 1) поява додаткових гарантій для одержання переваг і пільг при інвестиціях;
- 2) додаткові можливості для впливу на споживачів і підвищення конкурентоздатності виробленої продукції і послуг;
- 3) можливості для підвищення ефективності маркетингу і реклами;
- 4) залучення уваги міжнародних організацій і міжнародної громадськості до підприємства;
- 5) членство в міжнародних екологічних союзах підприємців;
- 6) додаткові можливості для розвитку відносин з діловими партнерами за рубежом;
- 7) переваги територіального і національного екологічного лідерства;
- 8) додаткові можливості для розвитку і зміцнення відносин з органами місцевої влади і державного екологічного контролю, населенням, екологічною громадськістю;
- 9) створення і використання кредиту довіри у відносинах з інвесторами, акціонерами, органами місцевої влади і державного екологічного контролю, населенням, екологічною громадськістю;
- 10) додаткові можливості для зміцнення і розширення позицій підприємства на міжнародних товарних і фінансових ринках;
- 11) підстави для збільшення акціонерної вартості підприємства.

Головні стандарти ISO 14001, ISO 14004 присвячені розробці та впровадженню системи управління навколишнім середовищем – систем виробничого (внутрішнього) рівня підприємств і організацій (чи систем екологічного менеджменту).

ISO 14001 запроваджений в систему державних управлінських стандартів України як ДСТУ ISO 14001:2015 «Системи екологічного управління. Вимоги та керівництво по застосуванню» [27].

ISO 14004 запроваджений в систему державних управлінських стандартів України як ДСТУ ISO 14004:2016 «Системи екологічного управління. Загальні настанови щодо запровадження» [28].

Основний документ серії – ISO 14001 не містить ніяких „абсолютних” вимог до впливу організації на навколишнє середовище, за винятком того, що організація в спеціальному документі (декларації або заяві) повинна оголосити про свої наміри відповідати національним природоохоронним стандартам.

Дані стандарти є добровільними і мають рекомендаційний характер, тому вони застосовуються до організацій, які бажають:

- впровадити або покращити існуючу систему управління навколишнім середовищем як частину загальної системи управління організацією;

- одержати підтвердження про свою відповідність встановленій політиці в екологічній сфері та здійснити сертифікацію (реєстрацію) своєї системи управління навколишнім середовищем за вимогами ISO 14000;
- демонструвати хід своєї екологічної діяльності;

Основні вимоги, що пред'являє до організації ISO 14001, і відповідність яким означає, що організація має систему управління навколишнім середовищем, що відповідає цьому стандарту, такі:

1. Організація повинна розробити екологічну політику – спеціальний документ про наміри і принципи організації, що повинний бути основою для дій організації і визначення екологічних цілей і задач.
2. Організація повинна виробити і дотримувати процедури для визначення значимих впливів на навколишнє середовище. Організація повинна також систематично врахувати всі законодавчі вимоги, зв'язані з екологічними аспектами її діяльності, продуктів і послуг, а також вимоги іншого рівня (наприклад, галузеві кодекси, стандарти).
3. Організація повинна визначити екологічні цілі і задачі. Цілі та задачі повинні бути по можливості кількісними. Вони повинні бути засновані на екологічній політиці.
4. Організація повинна розробити відповідні програми, що включають необхідні управлінські та організаційно-технічні заходи. Програма повинна визначати відповідальних, засоби і терміни для досягнення цілей і задач.
5. В організації повинна бути визначена відповідна структура відповідальності.
6. Повинен виконуватися ряд вимог по навчанню персоналу, а також по підготовці до аварійних чи надзвичайних ситуацій.
7. Організація повинна здійснювати моніторинг або виміри основних параметрів своєї діяльності, що можуть впливати на навколишнє середовище.
8. Повинний проводитися періодичний аудит системи екологічного управління з метою з'ясування, чи відповідає вона критеріям, встановленим організацією, а також вимогам стандарту ISO 14001.
9. Керівництво організації повинне періодично розглядати роботу системи екологічного управління з погляду її адекватності й ефективності.

Взагалі, в основі вимог стандарту лежить *відкритий цикл* „план – здійснення – перевірка – перегляд плану” (рис. 6.1).

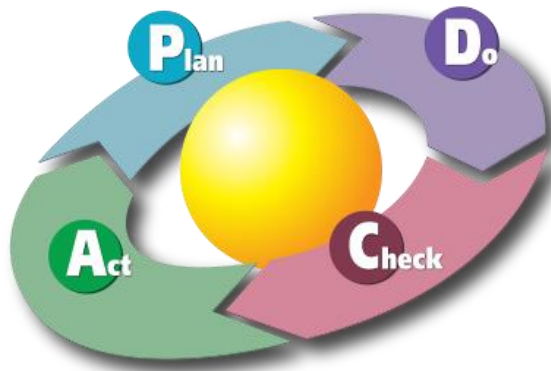


Рис. 6.1 – Цикл PDCA або цикл Демінга (принцип Деминга-Шухарта)

Стандарти ISO 14000 є “добровільними”. Тому організація може використовувати стандарти ISO 14000 для *внутрішніх потреб*, наприклад, для розробки системи екологічного менеджменту (EMS) чи для проведення внутрішнього аудиту EMS.

Підприємства можуть захотіти одержати сертифікацію по ISO 14000 у першу чергу тому, що така сертифікація (чи реєстрація по термінології ISO) буде однією з неодмінних умов маркетингу продукції на міжнародних ринках (наприклад, ЕС оголосило про свій намір допускати на ринок країн Співдружності тільки ISO-сертифіковані компанії).

Оскільки вимоги ISO 14001 багато в чому перетинаються з ISO 9001, то зараз вже більш популярною є „подвійна” сертифікації для зменшення її загальної вартості. Сертифікація в рамках ISO 9000 – це 70% роботи із сертифікації в рамках ISO 14000, про що свідчать фахівці консультативних фірм.

6.3. Вимоги до систем екологічного управління (екологічного менеджменту) виробничого рівня

Діяльність з екологічного управління (екологічного менеджменту) суміщається з різними функціональними сферами загальної діяльності підприємства. Основними з них є:

1. Управління організаційною структурою орієнтоване на формування екополітики підприємства шляхом поєднання економічних і екологічних цілей діяльності.

Екополітика розвитку підприємства передбачає:

- створення і забезпечення ефективної діяльності екологічних служб підприємства;
- визначення відповідальності керівництва за екологічні правопорушення;
- розробку зелених “бізнес-планів”;

- екологічна підготовка персоналу;
- підвищення кваліфікації відповідального управлінського персоналу в сфері охорони НС.

2. Управління екологічною безпекою включає:

- аналіз і вибір технологічних процесів, що забезпечують найменший вплив на НС;
- планування заходів з охорони НС;
- контроль виконання графіків зниження (планів мінімізації) викидів забруднюючих речовин з викидами і скидами;
- участь у розробці планів попередження аварійних ситуацій;
- розподіл обов'язків (з головним інженером) щодо контролю екологічної безпеки на підприємстві;
- моніторинг стану НС.

3. Управління природними ресурсами засновується на регулюванні процесів:

- вибору сировини (екологічно небезпечного і економічно доступного);
- транспортуванні;
- раціонального використання сировини в технологічних процесах (зниження норм витрати сировини, повнота використання сировини);
- контролю над впровадженням і функціонуванням системи оборотного водопостачання.

4. Управління використанням енергії направлене на пошук способів зниження енергоємності підприємства, зокрема впровадження енергозберігаючих технологій.

5. Управління процесами поводження з відходами передбачає:

- впровадження чи модернізація технології, устаткування з метою зниження обсягів утворення відходів;
- можливість рециклінгу чи вторинного використання відходів;
- безпечне транспортування та розміщення відходів на території підприємства.

6. Управління життєвим циклом продукції передбачає контроль складу сировини і продукції на усіх стадіях (розробка контрольного зразка (партії), виробництво, експлуатація (споживання), утилізація відходів виробництва, контроль характеристик пакувального матеріалу і тари з точки зору їх безпеки для людини (екохарактеристики) і можливостей вторинного використання (ресурсоцінність).

7. Екологічний облік і звітність спрямована на ведення документального контролю діяльності підприємства за екологічними параметрами та інформування природоохоронні, інші державні органи

(статистичне управління, податкова інспекція, інспекція з охорони праці та ін.) і зацікавлені сторони про стан діяльності з екологічної точки зору.

8. Оцінка економічної ефективності природоохоронних заходів проводиться для обґрунтування доцільності природоохоронних дій і визначення їх рентабельності.

6.4. Організація екологічної діяльності на підприємстві

Організаційна структура екологічної діяльності залежить від характеру господарської діяльності, об'ємів виробництва, галузевої підпорядкованості та інших індивідуальних факторів.

По способу організаційної діяльності можливе наступне розподілення екологічної служби на підприємстві [11]:

1. *Екологічна служба диференційованого типу*, в якій обов'язки робітників розділені по виду впливу на об'єкти природного середовища (охорона атмосферного повітря, охорона і раціональне використання водних ресурсів, поводження з відходами).

Даний тип характерний для крупних підприємств.

Перевагами даної структури є можливість більш детального вивчення і вирішення проблем.

Недоліками такої структури є відсутність комплексного підходу до вирішення проблем на підприємстві (особливо при створенні повного матеріально-сировинного балансу виробництва) та складність при прийнятті взаємозалежних рішень між різними підрозділами екологічної служби та узгодження цих питань в різних підрозділах природоохоронних державних органах.

2. *Екологічна служба інтегрованого типу*, в якій робітники займаються вирішенням комплексних проблем як по охороні НС, так й раціональному природокористуванню.

Даний тип характерний для середніх і малих підприємств.

Перевагами є:

- взаємозаміна співробітників один одного;
- комплексне врахування різних природоохоронних проблем при прийнятті рішень.

Основним недоліком є великі обсяги робіт на одного робітника, що не дозволяє більш якісно опрацювати окремі питання.

3. *Служба змішаного типу*, в якій робітники володіють функціями, що пов'язані із комплексним вирішенням екологічних питань, але при цьому в своїй повсякденній безпосередній роботі займаються не усіма сферами

господарської діяльності підприємства, а його окремими технологічними (виробничими) питаннями.

В залежності від значущості природоохоронних цілей для підприємства розрізняють такі схеми управління екологічними питаннями:

1. Структура при відсутності системи екологічної служби (відділу, системи ЕМ) або окремих спеціалістів в області охорони НС.

У даному випадку вирішення екологічних питань покладається на іншу посадову особу як додаткові посадові функції, наприклад на головного інженера, головного технолога, головного енергетика.

Ефективність такої структури низька, так як дані посадові особи виконують перш за все свої прями обов'язки, а вирішення екологічних питань залишається другорядним завданням. Позитивом є економія фінансових ресурсів підприємства.

2. Структура, у якій екологічна служба суміщена з іншими підрозділами. При цьому існують окремий підрозділ чи спеціалісти, що займаються екологічними питаннями, але вони також виконують паралельно й інші функції. Наприклад, часто поєднують екологічну службу і службу охорони праці, екологічну службу з метрологічною.

3. Структура, в якій екологічна служба виділена в окремий підрозділ з окремим керівником служби, але за своїм рівнем займає середню управлінську ланку.

Перевагами є більша ефективність роботи служби, її вищий виробничий статус і можливість об'єднання усіх природоохоронних питань.

4. Структура, в якій екологічна служба виділена в окремий підрозділ з керівником, рівним по статусу із заступником директора підприємства (чи заст. головного інженера).

При ефективній організації екологічної діяльності на підприємстві особливо важливо збалансувати функціональні повноваження керівників різних підрозділів з повноваженнями керівника екологічної служби з метою недопущення протиріч між діяльністю служб.

Екологічна служба пов'язана з іншими підрозділами та має такі функції:

Функції	Підрозділи, спеціалісти підприємства
Розробка планів по охороні НПС і раціональному природокористуванню	<i>Планово-економічний відділ</i>
Організація інженерного забезпечення робіт з охорони НС	<i>Технологи, виробничі служби, головний інженер</i>
Контроль і регулювання	<i>Технологи, начальники виробництв</i>

технологічних процесів згідно вимог природоохоронного законодавства	
Організація метрологічного забезпечення контролю за забрудненням природного середовища	<i>Метрологічна служба, служба КіПа</i>
Організація контролю за складом сировини, матеріалів, продукції, відходів	<i>Відділ технічного контролю (ВТК), лабораторія</i>
Організація матеріально-технічного забезпечення заходів з охорони НС	<i>Служба матеріального забезпечення, бухгалтерія</i>
Організація технічного обслуговування і ремонту природоохоронного устаткування	<i>Головний інженер, начальники виробничих підрозділів</i>
Організація обліку природоохоронних ресурсів	<i>Бухгалтерія</i>
Внутрішній екологічний облік і звітність	<i>Начальники усіх підрозділів</i>
Оцінка і аналіз ефективності природоохоронної служби	<i>Головний інженер, керівництво підприємства</i>
Стандартизація норм і вимог до продукції, технологічних процесів, вторинних матеріалів, побічної продукції з точки зору екологічних характеристик	<i>Проектний відділ, відділ стандартизації чи плановий відділ</i>
Організація фінансового забезпечення робіт по охороні НС	<i>Фінансовий відділ, бухгалтерія</i>
Підвищення кваліфікації робітників	<i>Відділ кадрів, начальники служб, керівництво підприємства</i>

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3.

СТРАТЕГІЧНА ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА

ТЕМА 7. ПРОЦЕДУРА СТРАТЕГІЧНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОЦІНКИ

7.1. Загальні положення СЕО

Процедура стратегічної екологічної оцінки (СЕО) регламентується Законом України «Про стратегічну екологічну оцінку» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 16, ст.138) [29].

В міжнародній практиці процедура СЕО регламентується Протоколом про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (Конвенція Еспо). Протокол – це міжнародна угода, яка передбачає правові зобов'язання і процедурні рамки для здійснення СЕО в країнах, які є його Сторонами (рис. 7.1). Протокол відкритий для всіх держав-членів Організації Об'єднаних Націй. У Протоколі сформульовані вимоги для здійснення СЕО, в тому числі процедурного або методологічного характеру [30].

УЧАСНИКИ ПРОТОКОЛУ ПРО СЕО

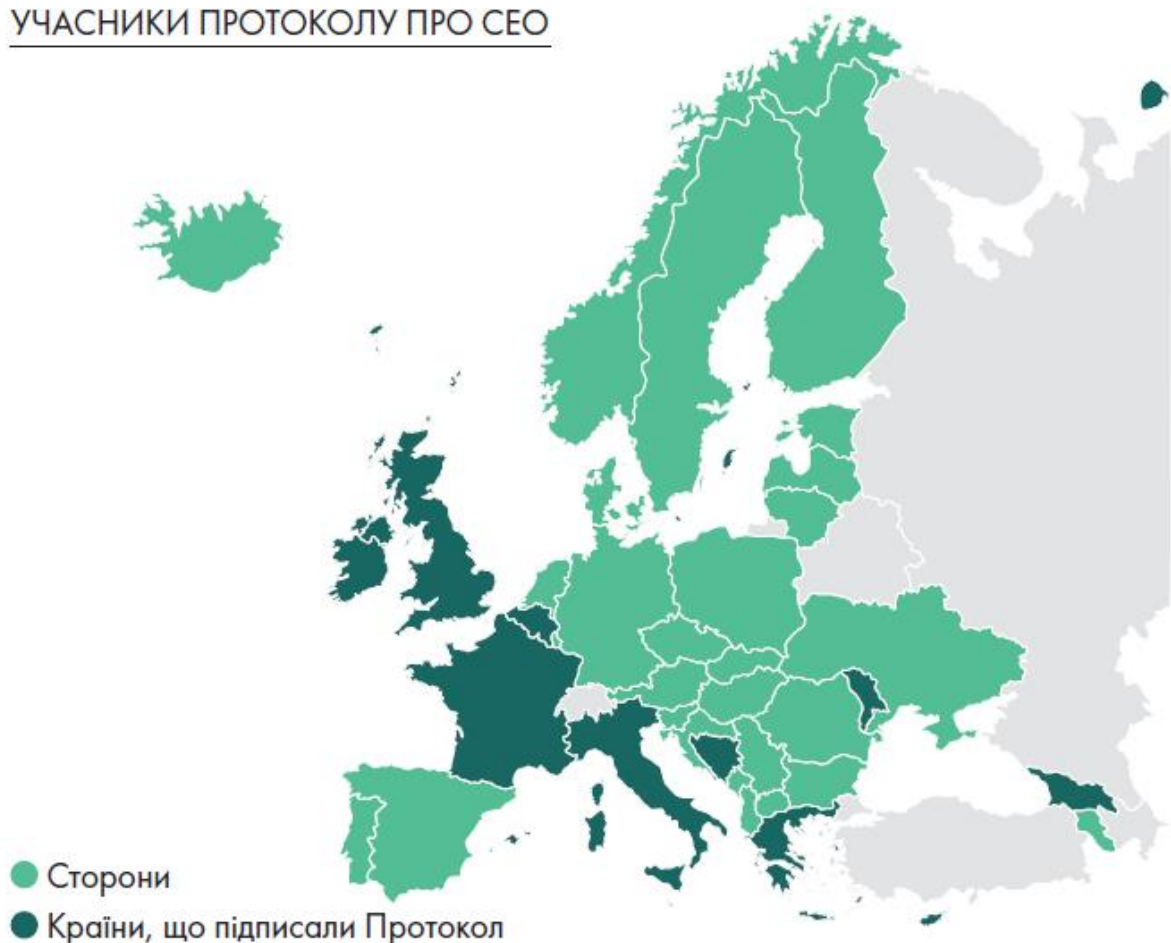


Рис. 7.1 – Карта розташування країн-учасників Протоколу про СЕО [30]

У порівнянні з оцінкою впливу конкретного проекту на довкілля (ОВД), СЕО підключається в процес прийняття рішень на більш ранньому етапі, що

дозволяє запобігти незворотних наслідків та вартісних помилок при невдалому плануванні.

СЕО також використовується на початковому етапі розроблення плану або програми, що встановлює рамки для майбутніх проектів, які підлягають ОВД, а також може бути застосована до іншої діяльності, що може вплинути на довкілля. Екологічна ефективність СЕО значно вище, ніж ОВД для попередження небезпечних для навколишнього середовища наслідків. Наприклад, СЕО може сприяти формуванню більш сталої транспортної політики, а не просто зведення до мінімуму впливу на довкілля при будівництві дороги, що передбачено ОВД (рис. 7.2).

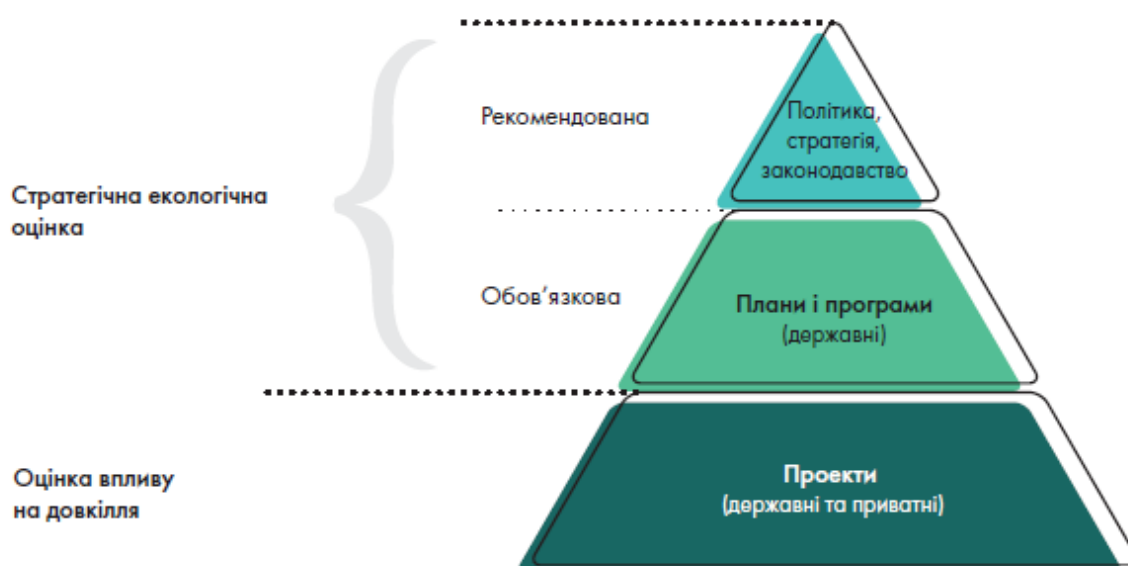


Рис. 7.2 – Сфера застосування СЕО [30]

Згідно ст.1 (п.7) Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» [29]:

стратегічна екологічна оцінка - процедура визначення, опису та оцінювання наслідків виконання документів державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, виправданих альтернатив, розроблення заходів із запобігання, зменшення та пом'якшення можливих негативних наслідків, яка включає:

- ✓ визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки,
- ✓ складання звіту про стратегічну екологічну оцінку,
- ✓ проведення громадського обговорення та консультацій (за потреби - транскордонних консультацій),
- ✓ врахування у документі державного планування звіту про стратегічну екологічну оцінку, результатів громадського обговорення та консультацій,

- ✓ інформування про затвердження документа державного планування та здійснюється у порядку, визначеному цим Законом.

Методологічно процедура СЕО регламентується Наказом Мінприроди від 10.08.2018 № 296 «Про затвердження Методичних рекомендацій із здійснення стратегічної екологічної оцінки документів державного планування» та Наказом Мінприроди від 29.12.2018 № 465 «Про внесення змін до Методичних рекомендацій із здійснення стратегічної екологічної оцінки документів державного планування».

Згідно ст.2 Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» [29] цим Законом регулюються відносини у сфері оцінки наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, виконання документів державного планування та поширюється на документи державного планування, які стосуються сільського господарства, лісового господарства, рибного господарства, енергетики, промисловості, транспорту, поводження з відходами, використання водних ресурсів, охорони довкілля, телекомунікацій, туризму, містобудування або землеустрою (схеми) та виконання яких передбачатиме реалізацію видів діяльності (або які містять види діяльності та об'єкти), щодо яких законодавством передбачено здійснення процедури оцінки впливу на довкілля, або які вимагають оцінки, зважаючи на ймовірні наслідки для територій та об'єктів природно-заповідного фонду та екологічної мережі (далі - території з природоохоронним статусом), крім тих, що стосуються створення або розширення територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Дія Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» **не поширюється** на:

- 1) документи державного планування, що стосуються виключно національної оборони або дій у разі надзвичайних ситуацій;
- 2) бюджети, бюджетні програми та фінансові плани;
- 3) програми економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст, сіл, селищ на короткостроковий період.

Здійснення стратегічної екологічної оцінки проекту документа державного планування виключає необхідність проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи такого документа.

Суб'єктами стратегічної екологічної оцінки є (згідно ст. 4 ЗУ «Про СЕО»)[29]:

- 1) **замовник** - орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, який є відповідальним за розроблення документів державного планування та здійснює загальне керівництво і контроль за їх виконанням, або інший визначений законодавством замовник документів державного планування;

2) **центральный орган исполнительной власти**, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, **обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації** (відповідні підрозділи з питань охорони навколишнього природного середовища та охорони здоров'я), орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища та орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони здоров'я;

3) **органи исполнительной власти**;

4) **органи місцевого самоврядування**;

5) **громадськість** - одна чи більше фізичних або юридичних осіб, їх об'єднання, організації або групи, **зареєстровані на території, на яку поширюється дія документа стратегічного планування**;

б) **держава походження** - держава, під юрисдикцією якої здійснюється розроблення документа державного планування;

7) **зачеплена держава** - держава, на яку ймовірно поширяться транскордонні наслідки виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення.

7.2. Повноваження суб'єктів СЕО

До повноважень суб'єктів СЕО відносяться (згідно ст. 5 - 8 ЗУ «Про СЕО») [29]:

1. **Замовник** документів державного планування:

1) забезпечує здійснення стратегічної екологічної оцінки проекту документа державного планування;

2) здійснює інформування та забезпечує вільний доступ до інформації у процесі стратегічної екологічної оцінки;

3) забезпечує своєчасні та ефективні можливості для участі громадськості у стратегічній екологічній оцінці проекту документа державного планування;

4) враховує в документі державного планування звіт про стратегічну екологічну оцінку, результати громадського обговорення та консультацій, проведених згідно із статтями 12 та 13 ЗУ «Про СЕО», а також результати транскордонних консультацій, проведених відповідно до статті 14 цього Закону;

5) здійснює у межах компетенції моніторинг наслідків виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення;

6) вживає заходів з усунення негативних наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, зумовлених виконанням документа державного планування;

7) забезпечує фінансування здійснення стратегічної екологічної оцінки.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, у межах своєї компетенції:

1) надає зауваження і пропозиції до заяви про визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки проекту документа державного планування загальнодержавного рівня;

2) надає зауваження і пропозиції до проекту документа державного планування та звіту про стратегічну екологічну оцінку;

3) забезпечує здійснення транскордонних консультацій у випадках, передбачених статтями 14 та 15 ЗУ «Про СЕО»;

4) за потреби звертається до органів, зазначених у статті 8 ЗУ «Про СЕО», щодо виконання заходів із забезпечення інформування та участі громадськості України, на яку можуть поширюватися наслідки виконання документа державного планування держави походження;

5) залучає інші органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, спеціалістів і науковців до консультацій, що проводяться відповідно до статей 13-15 ЗУ «Про СЕО»;

6) здійснює методичне керівництво та методологічно-консультативне забезпечення з питань стратегічної екологічної оцінки;

7) розробляє нормативно-методичні документи з питань стратегічної екологічної оцінки;

8) узагальнює практику здійснення стратегічної екологічної оцінки, застосування новітніх методів екологічної оцінки;

9) здійснює інші повноваження, визначені цим та іншими законами України.

Повноваження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, щодо стратегічної екологічної оцінки

1. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, у межах своєї компетенції:

1) надає зауваження і пропозиції до заяви про визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки проекту документа державного планування загальнодержавного рівня;

2) надає зауваження і пропозиції до проекту документа державного планування та звіту про стратегічну екологічну оцінку;

3) залучає інші органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, спеціалістів і науковців до консультацій, що проводяться відповідно до статті 13 ЗУ «Про СЕО»;

4) розробляє нормативно-методичні документи з питань стратегічної екологічної оцінки;

5) здійснює інші повноваження, визначені цим та іншими законами України.

Повноваження обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій (відповідних підрозділів з питань охорони навколишнього природного середовища та з питань охорони здоров'я), органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища та органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони здоров'я щодо стратегічної екологічної оцінки.

Обласні державні адміністрації (відповідні підрозділи з питань охорони навколишнього природного середовища та з питань охорони здоров'я) у межах своєї компетенції:

1) надають зауваження і пропозиції до заяви про визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки проекту документа державного планування місцевого та регіонального рівнів;

2) надають зауваження і пропозиції до проекту документа державного планування та звіту про стратегічну екологічну оцінку;

3) забезпечують інформування та участь громадськості у випадках, передбачених статтею 15 ЗУ «Про СЕО»;

4) залучають інші органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, спеціалістів і науковців до консультацій, що проводяться відповідно до статті 13 ЗУ «Про СЕО»;

5) вживають заходів з усунення негативних наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, зумовлених виконанням документа державного планування;

6) здійснюють інші повноваження, визначені ЗУ «Про СЕО» та іншими актами законодавства.

Порядок здійснення стратегічної екологічної оцінки та його окремі етапи регламентовано ст. 9 ЗУ «Про СЕО» та надані Методичні рекомендації щодо процедури її здійснення [34].

Етапами стратегічної екологічної оцінки є:

1) визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки;

2) складання звіту про стратегічну екологічну оцінку;

3) проведення громадського обговорення та консультацій у порядку, передбаченому статтями 12 та 13 цього Закону, транскордонних консультацій у порядку, передбаченому статтею 14 цього Закону;

4) врахування звіту про стратегічну екологічну оцінку, результатів громадського обговорення та консультацій;

5) інформування про затвердження документа державного планування;

б) моніторинг наслідків виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення.

7.3. Етапність проведення СЕО

Процедура проведення робіт в рамках кожного з вище зазначених етапів регламентується ст. 10 – 13 ЗУ «Про СЕО».

ЕТАП 1 - Визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки

1. Стратегічна екологічна оцінка здійснюється у процесі розроблення документа державного планування до його подання для затвердження. Здійснення стратегічної екологічної оцінки забезпечує замовник.

2. Для визначення обсягу досліджень, методів екологічної оцінки, рівня деталізації інформації, що має бути включена до звіту про стратегічну екологічну оцінку, замовник подає заяву про визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки (на паперових носіях та в електронному вигляді):

до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, та центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я (згідно статтей 6 та 7 ЗУ «Про СЕО», - *щодо документа державного планування загальнодержавного*;

до обласних державних адміністрацій (відповідних підрозділів з питань охорони навколишнього природного середовища та з питань охорони здоров'я), зазначених у статті 8 ЗУ «Про СЕО», - *щодо документа державного планування місцевого та регіонального рівнів*

Далі Заява оприлюднюється в порядку, передбаченому ст .10 ЗУ «Про СЕО».

Заява про визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки повинна містити інформацію про:

1) замовника;

2) вид та основні цілі документа державного планування, його зв'язок з іншими документами державного планування;

3) те, якою мірою документ державного планування визначає умови для реалізації видів діяльності або об'єктів, щодо яких законодавством передбачено

здійснення процедури оцінки впливу на довкілля [32] (у тому числі щодо визначення місцезнаходження, розміру, потужності або розміщення ресурсів);

4) ймовірні наслідки:

а) для довкілля, у тому числі для здоров'я населення;

б) для територій з природоохоронним статусом;

в) транскордонні наслідки для довкілля, у тому числі для здоров'я населення;

5) виправдані альтернативи, які необхідно розглянути, у тому числі якщо документ державного планування не буде затверджено;

6) дослідження, які необхідно провести, методи і критерії, що використовуватимуться під час стратегічної екологічної оцінки;

7) заходи, які передбачається розглянути для запобігання, зменшення та пом'якшення негативних наслідків виконання документа державного планування;

8) пропозиції щодо структури та змісту звіту про стратегічну екологічну оцінку;

9) орган, до якого подаються зауваження і пропозиції, та строки їх подання.

Заява про визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки та (за наявності) проект документа державного планування оприлюднюються шляхом розміщення на офіційному веб-сайті замовника з метою одержання та врахування зауважень і пропозицій громадськості.

Замовник повідомляє громадськість про оприлюднення заяви про визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки та (за наявності) проекту документа державного планування у порядку, передбаченому частиною четвертою статті 12 ЗУ «Про СЕО», та забезпечує вільний доступ громадськості до цих документів протягом усього строку громадського обговорення, визначеного частиною п'ятою цієї статті.

Строк громадського обговорення заяви про визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки встановлюється замовником і не може становити менш як 15 днів з дня її оприлюднення.

Центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища та у сфері охорони здоров'я, надають у письмовій формі свої зауваження і пропозиції до заяви про визначення обсягу СЕО щодо проектів документів державного планування загальнодержавного рівня.

Обласні державні адміністрації (відповідних підрозділів з питань охорони навколишнього природного середовища та з питань охорони здоров'я) надають у письмовій формі свої зауваження і пропозиції до заяви про визначення обсягу

СЕО щодо проектів документів державного планування місцевого та регіонального рівнів.

Зауваження і пропозиції до заяви надаються у строк, що не перевищує 15 днів з дня отримання такої заяви. За відсутності письмових зауважень і пропозицій протягом зазначеного строку замовник самостійно визначає обсяг досліджень та рівень деталізації інформації, що має бути включена до звіту про стратегічну екологічну оцінку.

Підставою для прийняття рішення про необхідність здійснення стратегічної екологічної оцінки незначних змін до документа державного планування, щодо якого раніше здійснювалася стратегічна екологічна оцінка, є критерії визначення наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, затверджені Наказом Міндовкілля від 28.10.2020 № 213 «Про затвердження Критеріїв визначення наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення».

Якщо замовник приймає рішення про нездійснення стратегічної екологічної оцінки на підставі рекомендацій й незначних змін до документа державного планування, щодо якого раніше здійснювалася стратегічна екологічна оцінка, він оприлюднює таке рішення разом з його обґрунтуванням у порядку, передбаченому статтею 16 ЗУ «Про СЕО».

ЕТАП 2. Звіт про стратегічну екологічну оцінку

Замовник забезпечує складання звіту про стратегічну екологічну оцінку після врахування зауважень і пропозицій, отриманих у процесі громадського обговорення заяви про визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки та наданих органами, зазначеними у статтях 6-8 ЗУ «Про СЕО».

Звіт про стратегічну екологічну оцінку складається до затвердження документа державного планування та **містить** з урахуванням змісту і рівня деталізації документа державного планування, сучасних знань і методів оцінювання **таку інформацію**:

1) зміст та основні цілі документа державного планування, його зв'язок з іншими документами державного планування;

2) характеристику поточного стану довкілля, у тому числі здоров'я населення, та прогностичні зміни цього стану, якщо документ державного планування не буде затверджено (за адміністративними даними, статистичною інформацією та результатами досліджень);

3) характеристику стану довкілля, умов життєдіяльності населення та стану його здоров'я на територіях, які ймовірно зазнають впливу (за адміністративними даними, статистичною інформацією та результатами досліджень);

4) екологічні проблеми, у тому числі ризики впливу на здоров'я населення, які стосуються документа державного планування, зокрема щодо територій з природоохоронним статусом (за адміністративними даними, статистичною інформацією та результатами досліджень);

5) зобов'язання у сфері охорони довкілля, у тому числі пов'язані із запобіганням негативному впливу на здоров'я населення, встановлені на міжнародному, державному та інших рівнях, що стосуються документа державного планування, а також шляхи врахування таких зобов'язань під час підготовки документа державного планування;

6) опис наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, у тому числі вторинних, кумулятивних, синергічних, коротко-, середньо- та довгострокових (1, 3-5 та 10-15 років відповідно, а за необхідності - 50-100 років), постійних і тимчасових, позитивних і негативних наслідків;

7) заходи, що передбачається вжити для запобігання, зменшення та пом'якшення негативних наслідків виконання документа державного планування;

8) обґрунтування вибору виправданих альтернатив, що розглядалися, опис способу, в який здійснювалася стратегічна екологічна оцінка, у тому числі будь-які ускладнення (недостатність інформації та технічних засобів під час здійснення такої оцінки);

9) заходи, передбачені для здійснення моніторингу наслідків виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення;

10) опис ймовірних транскордонних наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення (за наявності);

11) резюме нетехнічного характеру інформації, передбаченої пунктами 1-10 цієї частини, розраховане на широку аудиторію.

Звіт про стратегічну екологічну оцінку підписується всіма його авторами (виконавцями) із зазначенням їхньої кваліфікації.

У складі містобудівної документації звітом про стратегічну екологічну оцінку для проектів містобудівної документації є розділ "Охорона навколишнього природного середовища", який має відповідати вимогам частини другої цієї статті.

ЕТАП 3. Громадське обговорення у процесі стратегічної екологічної оцінки

Замовник своєчасно забезпечує можливості для участі громадськості у стратегічній екологічній оцінці проекту документа державного планування, за умови доступності для розгляду всіх альтернативних варіантів.

Проект документа державного планування та звіт про стратегічну екологічну оцінку оприлюднюються на офіційному веб-сайті замовника з метою одержання та врахування зауважень і пропозицій громадськості.

Повідомлення про оприлюднення проекту документа державного планування та звіту про стратегічну екологічну оцінку публікується у друкованих засобах масової інформації (не менш як у двох), визначених замовником, та розміщується на офіційному веб-сайті замовника.

Повідомлення про оприлюднення проекту документа державного планування та звіту про стратегічну екологічну оцінку повинно містити інформацію про:

- 1) повну назву документа державного планування, що пропонується, та стислий виклад його змісту;
- 2) орган, що прийматиме рішення про затвердження документа державного планування;
- 3) передбачувану процедуру громадського обговорення, у тому числі:
 - а) дату початку та строки здійснення процедури;
 - б) способи участі громадськості (надання письмових зауважень і пропозицій, громадські слухання тощо);
 - в) дату, час і місце проведення запланованих громадських слухань (у разі проведення);
 - г) орган, від якого можна отримати інформацію та адресу, за якою можна ознайомитися з проектом документа державного планування, звітом про стратегічну екологічну оцінку та екологічною інформацією, у тому числі пов'язаною зі здоров'ям населення, що стосується документа державного планування;
 - г) орган, до якого подаються зауваження і пропозиції, його поштову та електронну адреси та строки подання зауважень і пропозицій;
 - д) місцезнаходження наявної екологічної інформації, у тому числі пов'язаної зі здоров'ям населення, що стосується документа державного планування;
- 4) необхідність проведення транскордонних консультацій щодо проекту документа державного планування.

Строк громадського обговорення встановлюється замовником і не може становити менш як 30 днів з дня оприлюднення повідомлення, передбаченого частиною четвертою цієї статті.

Громадськість у межах строку громадського обговорення має право подати замовнику в письмовій формі (у тому числі в електронному вигляді) зауваження і пропозиції до проекту документа державного планування та звіту про стратегічну екологічну оцінку. Усі зауваження і

пропозиції до проекту документа державного планування та звіту про стратегічну екологічну оцінку, одержані протягом встановленого строку, підлягають обов'язковому розгляду замовником. **За результатами розгляду замовник враховує одержані зауваження і пропозиції або мотивовано їх відхиляє.** Пропозиції і зауваження, подані після встановленого строку, не розглядаються.

Оприлюднення проекту документа державного планування та звіту про стратегічну екологічну оцінку з метою одержання зауважень і пропозицій не виключає можливості проведення в порядку, передбаченому законодавством, громадських слухань, будь-яких інших форм публічного громадського обговорення проекту документа державного планування та звіту про стратегічну екологічну оцінку.

За результатами громадського обговорення замовник готує довідку про громадське обговорення, в якій підсумовує отримані зауваження і пропозиції та зазначає, яким чином у документі державного планування та звіті про стратегічну екологічну оцінку враховані зауваження і пропозиції, надані відповідно до цієї статті (або обґрунтовує їх відхилення), а також обґрунтовує обрання саме цього документа державного планування у тому вигляді, в якому він запропонований до затвердження, серед інших виправданих альтернатив, представлених до розгляду. До довідки додаються протокол громадських слухань (у разі проведення) та отримані письмові зауваження і пропозиції. Довідка про громадське обговорення є публічною інформацією.

Громадське обговорення у процесі стратегічної екологічної оцінки проектів містобудівної документації на місцевому рівні проводиться в порядку, визначеному Законом України "**Про регулювання містобудівної діяльності**" [33] для громадського обговорення проектів містобудівної документації на місцевому рівні.

ЕТАП 4. Консультації з органами виконавчої влади у процесі стратегічної екологічної оцінки

1. Проект документа державного планування, звіт про стратегічну екологічну оцінку та повідомлення про оприлюднення цих документів подає замовник (на паперових носіях та в електронному вигляді) до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, та центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я (відповідно до ст. 6, 7 ЗУ «Про СЕО») [29].

2. Проект документа державного планування місцевого та регіонального рівнів, звіт про стратегічну екологічну оцінку та повідомлення про оприлюднення цих документів подає замовник (на паперових носіях та в

електронному вигляді) до обласних державних адміністрацій (відповідних підрозділів з питань охорони навколишнього природного середовища та з питань охорони здоров'я) (відповідно до ст. 8 ЗУ «Про СЕО» [29]).

3. Органи, зазначені у статтях 6, 7 та 8 ЗУ «Про СЕО», після отримання проекту документа державного планування та звіту про стратегічну екологічну оцінку протягом п'яти робочих днів розміщують повідомлення про оприлюднення проекту документа державного планування на своєму офіційному веб-сайті із зазначенням замовника та у строк, що не перевищує 30 днів з дня отримання, подають замовнику в письмовій формі зауваження і пропозиції до проекту документа державного планування та звіту про стратегічну екологічну оцінку.

За результатами консультацій замовник готує довідку про консультації, в якій підсумовує отримані зауваження і пропозиції та зазначає, яким чином у документі державного планування та звіті про стратегічну екологічну оцінку враховані зауваження і пропозиції, подані відповідно до цієї статті, а також обґрунтовує обрання саме цього документа державного планування у тому вигляді, в якому він запропонований до затвердження, серед інших виправданих альтернатив, представлених до розгляду. До довідки додаються отримані письмові зауваження і пропозиції. *Довідка про консультації є публічною інформацією.*

ЕТАП 5. Транскордонні консультації держави походження проводяться у випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

ЕТАП 6. Інформування про затвердження документа державного планування

1. Замовник протягом п'яти робочих днів з дня затвердження документа державного планування розміщує на своєму офіційному веб-сайті затверджений документ державного планування, заходи, передбачені для здійснення моніторингу наслідків виконання документа державного планування, довідки про консультації та про громадське обговорення і письмово повідомляє про це центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища.

ЕТАП 7. Моніторинг

Замовник у межах своєї компетенції здійснює моніторинг наслідків виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, один раз на рік оприлюднює його результати на своєму офіційному веб-сайті у мережі Інтернет та у разі виявлення не передбачених

звітом про стратегічну екологічну оцінку негативних наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, вживає заходів для їх усунення.

Порядок здійснення моніторингу наслідків виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, затверджено **Постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2020 р. № 1272 «ПОРЯДОК здійснення моніторингу наслідків виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення»** (далі – Порядок) [31].

Згідно даного Порядку моніторинг здійснюється з метою виявлення наслідків виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, забезпечення здійснення заходів із запобігання, зменшення та пом'якшення негативних наслідків виконання документа державного планування, а також у разі виявлення негативних наслідків, не передбачених звітом про стратегічну екологічну оцінку, вжиття заходів для їх усунення.

Для здійснення моніторингу замовник документа державного планування (далі - замовник) **розробляє заходи** з урахуванням результатів громадського обговорення, консультацій з органами виконавчої влади у процесі проведення стратегічної екологічної оцінки та транскордонних консультацій (у разі їх проведення).

Здійснення таких заходів забезпечує можливість:

- виявлення наслідків виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, а саме вторинних, кумулятивних, синергічних, коротко-, середньо- та довгострокових (на один, три-п'ять, 10-15 років, 50-100 років відповідно), постійних і тимчасових, позитивних і негативних наслідків;
- запобігання, зменшення та компенсації негативних наслідків, зумовлених виконанням документа державного планування;
- виявлення не передбачених звітом про стратегічну екологічну оцінку негативних наслідків виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення.

Заходи, передбачені для здійснення моніторингу, враховують специфіку документа державного планування, період, на який здійснюється планування, та необхідність здійснення моніторингу на різних стадіях виконання документа державного планування.

Замовник протягом п'яти робочих днів з дня затвердження документа державного планування розміщує на власному офіційному веб-сайті заходи, передбачені для здійснення моніторингу, і письмово повідомляє про це Міндовкілля.

З метою забезпечення здійснення моніторингу замовник своїм рішенням може утворювати групи експертів, що відповідальні за здійснення моніторингу (моніторингові групи), визначати їх склад та порядок роботи.

Результати моніторингу замовник оприлюднює на власному офіційному веб-сайті один раз на рік протягом строку дії документа державного планування та через рік після закінчення такого строку.

У разі коли під час здійснення моніторингу виявлено не передбачені звітом про стратегічну екологічну оцінку негативні наслідки виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, замовник вживає заходів для їх усунення, а також подає органу державної влади або органу місцевого самоврядування, який затвердив документ державного планування, пропозиції щодо внесення змін до такого документа з метою усунення негативних наслідків. У такому разі зміни, що вносяться до документа державного планування, підлягають стратегічній екологічній оцінці.

Практичні рекомендації до порядку здійснення стратегічної екологічної оцінки

№ п/п	Етапи СЕО	Головні завдання етапу	Необхідна інформація для виконання завдань етапу
1	Визначення обсягу СЕО	<ol style="list-style-type: none"> 1. Скласти заяву про визначення обсягу СЕО 2. Оприлюднити заяву про визначення обсягу СЕО 3. Збір та систематизація зауважень та пропозицій до заяви 4. Визначити обсяг досліджень та рівень деталізації інформації, що має бути включена до Звіту про СЕО 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Повний пакет проектної документації (текстової, графічної), що супроводжує документ державного планування 2) Попередні версії документу, на який проводиться СЕО (документи, які втратили чинність внаслідок завершення їх терміну дії або зміни законодавчих вимог) 3) Чинна містобудівна документація на місцевому рівні, інформація щодо забудови та іншого використання території. 4) Дані земельного, водного та інших кадастрів.
2	Опис цільового спрямування документу державного планування та визначення його зв'язку з іншими документами державного планування у сфері охорони довкілля та здоров'я населення	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зробити вибірку та скласти перелік документів державного планування, з якими даний документ має зв'язок 2. Зазначити суть цього зв'язку в частині можливих наслідків на довкілля й здоров'я людей, зокрема, виділити зобов'язання у сфері охорони довкілля, у тому числі пов'язані із запобіганням негативному впливу на здоров'я населення, встановлені на міжнародному, державному та інших рівнях, що стосуються документа державного планування 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Програми й плани державного, обласного, районного, іншого територіального (об'єднаних територіальних громад) рівня: <ul style="list-style-type: none"> - соціально-економічного розвитку, - екологічного розвитку, - в сфері охорони здоров'я населення, - в сфері охорони та збереження нерухомих об'єктів культурної спадщини та пам'яток археології; - галузеві програми: в сфері лісового господарства та мисливства, водного господарства, житлово-комунального господарства, інженерно-транспортної

			інфраструктури тощо. 2) Документи міжнародного рівня, що мають зв'язок із документом державного планування.
3	Проведення аналізу стану довкілля та здоров'я населення	<ol style="list-style-type: none"> 1. Надати характеристику поточного стану довкілля. 2. Надати характеристику здоров'я населення та умов його життєдіяльності. 3. Виділити головні екологічні проблеми шляхом здійснення SWOT-аналізу 4. Провести оцінку ризиків впливу на здоров'я населення головних екологічних проблем 5. Проаналізувати потенційні зв'язки між станом довкілля та станом здоров'я людей й зазначити території, де ці зв'язки найбільш виражені. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Статистична інформація про: <ul style="list-style-type: none"> - якісний стан окремих компонентів довкілля: атмосферного повітря, водних поверхневих об'єктів, підземних питних вод, ґрунтів, поведження з відходами (зокрема, стан об'єктів видалення відходів); - стан здоров'я населення, зокрема, показники захворюваності населення; - показники природного руху населення (смертності, народжуваності); - показники міграції населення; - статистична інформація щодо господарської діяльності та економічних показників. 2) Методики проведення SWOT-аналізу та оцінки ризиків впливу на здоров'я населення екологічних факторів.
4	Визначення наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, документу державного планування.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зазначити можливі наслідки для довкілля та здоров'я населення: вторинні, кумулятивні, синергічні, коротко-, середньо- та довгострокові (1, 3-5 та 10-15 років відповідно, а за необхідності – 50-100 років), постійні і тимчасові, позитивні і негативні при реалізації документу державного планування. 2. Надати опис ймовірних транскордонних наслідків (якщо такі наявні). 3. Перелічити заходи, що необхідно здійснювати для запобігання, зменшення та пом'якшення негативних 	Вибірка інформації з усіх документів, що були опрацьовані на етапах 1 – 3.

		<p>наслідків виконання документа державного планування</p> <p>4. Перелічити заходи, що необхідні для забезпечення моніторингу наслідків виконання документа державного планування.</p> <p>5. Розглянути виправдані альтернативні варіанти рішень тим, що закладені в документі державного планування.</p> <p>6. Скласти резюме нетехнічного характеру інформації, що зібрана на попередніх етапах.</p>	
5	Формування рекомендацій SEO	<p>1. Розробка загальних пропозицій робочої групи з SEO щодо реалізації документа державного планування</p> <p>2. Надати окремі рекомендації щодо виконання окремих завдань документа державного планування</p>	<p>Перелік власних пропозицій залучених до SEO експертів.</p> <p>Даний перелік в остаточному варіанті звіту SEO може бути доповнений пропозиціями, одержаними в процесі громадських обговорень та консультацій із державними органами.</p>
6	Організація та проведення громадського обговорення проекту документа державного планування та результатів SEO	<p>1. Визначити коло заінтересованих сторін в реалізації документа державного планування</p> <p>2. Визначити необхідний ступень залучення громадськості до консультацій та участі в SEO.</p> <p>3. Підготувати довідку про громадське обговорення, у якій підсумувати отримані зауваження і пропозиції й надати роз'яснення щодо методів їх врахування в звіті SEO.</p> <p>4. Скласти протокол громадських слухань.</p>	Організація та проведення громадського обговорення згідно вимог статті 12 ЗУ «Про SEO».
7	Здійснення консультацій з органами виконавчої влади щодо проведення SEO документу державного	<p>1. Визначення кола органів влади, які братимуть участь у консультаціях.</p> <p>2. Розгляд усіх наданих зауважень й пропозицій та їх систематизації задля включення у звіт SEO</p>	Організація та проведення консультацій з органами виконавчої влади згідно вимог статті 13 та статей 6, 7, 8 ЗУ «Про SEO», а саме з: центральними органами виконавчої влади, що

	планування	<p>3. Підготувати довідку про консультації, у якій підсумувати отримані зауваження і пропозиції й надати роз'яснення щодо методів їх врахування в звіті СЕО.</p> <p>4. Обґрунтувати обрання саме даного документу державного планування, що запропонований до затвердження, серед інших виправданих альтернатив</p>	реалізують державну політику у сферах охорони навколишнього природного середовища та охорони здоров'я, та з обласними, Київською та Севастопольською міською державною адміністрацією (відповідними підрозділами з питань охорони навколишнього природного середовища та з питань охорони здоров'я).
8	Проведення транскордонних консультацій (за необхідності)	<p>1. Організація консультацій згідно вимог статей 14, 15 ЗУ «Про СЕО» із зачепленою державою, якщо центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах охорони навколишнього природного середовища та охорони здоров'я, та обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, вважають, що виконання документа державного планування ймовірно матиме наслідки для довкілля, у тому числі для здоров'я населення.</p> <p>2. Передача зачеплені державі копії проекту документа державного планування разом із звітом про СЕО (або його частина, що не містить інформації, яка становить державну таємницю) для розгляду й консультацій.</p> <p>3. Формується перелік заходів з моніторингу, які повинні бути ухвалені згідно ст. 17 ЗУ «Про СЕО».</p>	Передається лише копія проекту документа державного планування разом із звітом про СЕО (або його частина, що не містить інформації, яка становить державну таємницю) з висновками проведених консультацій на рівні органів, зазначених 1 статтях 6, 7, 8 ЗУ «Про СЕО».
9	Доопрацювання звіту СЕО у законодавчо встановленому порядку	<p>1. Внести зміни у звіт про СЕО, що враховують надані зауваження й пропозиції на стадіях консультацій та громадського обговорення.</p> <p>2. Встановлення показників, за якими замовник повинен здійснювати моніторинг наслідків виконання документа державного планування.</p>	Перелік зауважень й пропозицій, наданих на стадіях консультацій та громадського обговорення.

7.4. Загальна характеристика методів, що використовуються при проведенні СЕО

Однією з суттєвих особливостей СЕО є більш високий (порівняно з проектним рівнем) ступінь невизначеності в процесі виявлення впливів, їх величини та значущості. Спроби передбачити вплив з тим самим ступенем точності, як і у випадку екологічної оцінки проектів (ОВНС), а також використання складного математичного апарату часто ускладнюють завдання і не дають практичного результату. На практиці якісна СЕО може бути проведена порівняно простими та доступними методами. Проведення СЕО може сприяти покращенню якості стратегічної ініціативи та пошуку найкращого рішення, яке найбільше відображає баланс між економічними, екологічними та соціальними складовими розвитку. Саме мета досягнення збалансованості розвитку визначає критерії якісної СЕО та дає можливість обрати найбільш прийнятні методи [35].

У світовій практиці СЕО широко використовуються методи, які практично не застосовуються під час ОВНС. Частина цих методів (наприклад, SWOT-аналіз або розроблення сценаріїв) надійшла з практики стратегічного планування та адаптована до цілей СЕО. Інші методи з самого початку формувалися як методи СЕО (наприклад, цільовий аналіз). Деякі методи СЕО (розроблення сценаріїв) також розглядаються як інструменти інтеграції екологічних, економічних і соціальних аспектів розвитку. У процесі проведення СЕО застосовують дві групи методів: аналітичні методи та методи участі громадськості. Основним методом СЕО є консультації з громадськістю, які також мають свої особливості в процесі застосування для цілей СЕО.

Основні аналітичні методи СЕО [35]:

- 1) колективні експертні оцінки;
- 2) контрольні списки;
- 3) матриці впливів та матриці конфліктів і синергізмів;
- 4) аналіз тенденцій;
- 5) ГІС або інший просторовий аналіз. Аналітичні методи СЕО, які є менш поширеними:
- 6) SWOT-аналіз;
- 7) цільовий аналіз;
- 8) розроблення сценаріїв;
- 9) прогнозне та імітаційне моделювання.

Крім того, застосовуються такі аналітичні методи, як дерева рішень і мережі взаємодії, оцінка життєвого циклу, аналіз витрат і вигод, багатокритеріальний аналіз тощо.

Колективні експертні оцінки дають можливість зібрати і узагальнити думки і точки зору визнаних експертів у відповідній предметній області. Для отримання експертних оцінок можна використовувати семінари та конференції або анкетування (наприклад, запропонувати оцінити можливі впливи або ризики), а також більш складні методи [35].

У процесі СЕО метод застосовується для аналізу контексту та вихідного стану довкілля, для виявлення проблем і впливів та для оцінки впливів.

Переваги:

- може застосовуватися до оцінки досить складних проблем, які вимагають спеціальних знань;
- робить можливим обмін ідеями та сприяє досягненню консенсусу у великій групі експертів, які можуть бути територіально віддалені один від одного;
- зручний для експертів, оскільки вони можуть брати участь у процесі, перебуваючи у власному офісі або будинку.

Недоліки:

- вимагає тривалого часу (може зайняти кілька місяців);
- інтерес експертів до участі в оцінці може знизитися, якщо процес займає занадто багато часу або в них з'являються інші зобов'язання;
- варто ретельно обробляти і надсилати великі обсяги даних, тому організація процесу може потребувати значних зусиль і наявності відповідних комп'ютерних програм для розсилки даних і обчислення отриманих результатів.

Контрольний список — це перелік питань, які можуть або повинні бути розглянуті при оцінці певного типу планів або програм. Контрольні списки можуть включати [35]:

- екологічні проблеми, у тому числі пов'язані зі здоров'ям населення, які є типовими для певних планів або програм;
- екологічні цілі, у тому числі пов'язані зі здоров'ям населення, які можуть бути застосовані до певних видів діяльності;
- показники або питання, які можуть використовуватися для оцінки планів або програм у певних сферах діяльності.

У процесі СЕО метод використовується для аналізу контексту й вихідного стану довкілля та для виявлення проблем і впливів.

Переваги контрольних списків:

- допомагають утримати в пам'яті всю інформацію, яка є важливою в контексті даної оцінки;
- забезпечують простий спосіб визначення того, має чи не має те або інше питання стосунку до плану чи програми;

- дають можливість не прогавити потенційно важливі проблеми.

Недоліки:

- аналітичні можливості підходу обмежені;
- істотним впливам, не відображеним у списках, часто приділяється недостатня увага;
 - можуть заохочувати збір і аналіз надлишкової інформації, таким чином ускладнюючи формулювання судження;
 - не відображають природи причинно-наслідкових зв'язків: можуть сприяти створенню класифікації окремих впливів за визначеними категоріями, тоді як у реальності ці впливи можуть бути частиною складної системи.

Матриці впливів дають можливість виявляти та представляти потенційні впливи запропонованої ініціативи (наприклад, запропонованих цілей або запланованих дій) на різні складові довкілля, у тому числі на здоров'я населення. Матриці аналогічні до контрольних списків. Фактично, матриця може розглядатися як двовимірний контрольний список. У клітинках матриці можуть використовуватися символи або позначення різного кольору або розміру, а також бали, які відображають характер і приблизний масштаб чи величину впливу [35].

За допомогою матриці можна проілюструвати кумулятивні та непрямі впливи, а також взаємозв'язок між впливами. Наприклад, матриця може містити спеціальний стовпець або рядок, який відображає вплив запропонованої ініціативи загалом. Інформація, яка подається в матриці, має бути такою, щоб її можна було легко перевірити. До кожної матриці варто додати супровідний текст, який пояснюватиме характер конкретних впливів, відображених у матриці.

Матриці конфліктів і синергізмів відображають конфлікти або синергізми (взаємну підтримку) між запропонованою ініціативою (її цілями або запланованими діями) і відповідними екологічними цілями, у тому числі пов'язаними зі здоров'ям населення, а також, можливо, іншими цілями (наприклад, цілями збалансованого розвитку).

У процесі СЕО метод застосовується для виявлення проблем і впливів, оцінки впливів і сприяння розробленню та порівнянню альтернатив.

Переваги:

- матриці забезпечують наочне представлення впливів, зручне для інтерпретації;
- матриці можуть бути адаптовані для виявлення кумулятивних впливів, а також взаємозв'язків між впливами;
- це зручна форма представлення результатів, отриманих іншими методами (експертні оцінки, математичне моделювання тощо);

- матриці можуть бути розроблені таким чином, щоб враховувати можливість взаємодії між впливами або складовими, використовуватися для представлення сукупного впливу кількох проектів або видів діяльності, а також застосовуватися для зіставлення альтернатив.

Недоліки:

- на практиці матриці часто використовуються для представлення лише прямих впливів;
- використання матриць може вести до надмірного ускладнення аналізу, орієнтуючи на вивчення всіх можливих комбінацій між запропонованими діями та складовими довкілля; це може призвести до невиправдано великих витрат і спрямування ресурсів на вивчення незначних впливів.

Ретельний аналіз тенденцій є одним з найбільш важливих аспектів будь-якої стратегічної оцінки. У контексті СЕО аналіз тенденцій може бути визначений як інтерпретація змін екологічного навантаження, а також змін стану довкілля, у тому числі здоров'я населення, з плином часу [35].

У процесі аналізу тенденцій є можливість отримати відповіді на такі питання:

1. Чи буде стан довкілля покращуватися (погіршуватися)?
2. Чи будуть досягнуті критичні порогові значення?
3. Чи будуть досягнуті екологічні цілі?
4. Чи можна зменшити наслідки негативних впливів?
5. Чи є альтернативи, які б дали можливість отримати ті самі соціально-економічні результати більш збалансованим шляхом?

Для аналізу тенденцій використовують масиви даних, які дають можливість виявити будь-які тенденції або закономірності. Форма представлення тенденцій може змінюватися від дуже простої (наприклад, лінійний графік) до дуже складної (наприклад, тривимірна графіка або відеомодельовання). Є багато комп'ютерних програм, які можуть бути використані для аналізу тенденцій (від найпростіших електронних таблиць до складних пакетів, наприклад, RATS, GAUSS, JMP тощо).

Аналіз тенденцій застосовується в процесі СЕО для аналізу контексту та вихідного стану довкілля, а також для оцінки впливів.

Переваги: метод може суттєво сприяти отриманню кількісної оцінки кумулятивних впливів за умови доступу до даних про стан довкілля за тривалий період.

Недоліки:

- у багатьох ситуаціях неможливо отримати достовірні дані або їх достатню кількість щодо конкретних видів навантаження на довкілля;

- у ситуації, коли бракує даних, для коректної інтерпретації тенденцій можуть знадобитися відповідні статистичні методи;
- аналіз тенденцій може виявитися досить трудомістким.

Використання ГІС — це засіб вивчення та представлення просторового розподілу впливів, який передбачає підготовку карт [35].

Метод дає можливість:

- отримати комплексну картину довкілля, на яке здійснюється вплив (чутливі зони, розподіл ресурсів, антропогенне навантаження тощо);
- представити інформацію про наслідки діяльності в минулому;
- проілюструвати потенційні впливи запланованої діяльності;
- відобразити кумулятивні впливи або впливи на різні складові довкілля.

Важлива особливість просторового аналізу — здатність працювати з топографічними даними, що важливо в процесі планування інфраструктури та під час аналізу деяких видів впливу (шум, якість повітря, візуальний вплив тощо). Використання ГІС дає можливість працювати з великими масивами даних. Після того, як підготована основа системи, подальша інформація може додаватися і коригуватися, якщо в цьому виникатиме потреба. Оновлення як вихідних даних, так і результатів роботи системи не є складним.

У процесі СЕО метод застосовується для аналізу вихідного стану довкілля, виявлення проблем і впливів, оцінки впливів і сприяння розробленню та порівнянню альтернатив.

Переваги: метод дає можливість унаочнити минулі, теперішні та майбутні впливи.

Недоліки: застосування методу може потребувати значних затрат часу та суттєвих витрат.

SWOT-аналіз — це один з методів аналізу ситуації, який широко застосовується в процесі стратегічного планування. Назва цього методу походить від перших літер англійських слів, якими позначають сильні сторони (strengths), слабкі сторони (weaknesses), можливості (opportunities) та загрози (threats) [35].

Суть методу полягає в послідовному аналізі сильних і слабких сторін об'єкта планування, можливостей та загроз, що стосуються його розвитку в майбутньому. Результати аналізу відображають, як правило, у вигляді таблиці.

Таке подання сприяє створенню надійної основи для планування та більш чіткому визначенню цілей і завдань у межах використання можливостей, що існують, компенсації слабких сторін і відвернення можливих загроз. SWOT-аналіз проводиться на основі експертних оцінок і може здійснюватися за якісними, кількісними чи комбінованими (якісно-кількісними) критеріями.

За результатами SWOT-аналізу можна визначити місію, стратегічні цілі та завдання об'єкта стратегічного планування.

SWOT-аналіз застосовується в процесі СЕО для аналізу вихідного стану довкілля.

Переваги:

- зменшення великої кількості інформації до простого огляду основних проблем, які розглядаються в СПП або СЕО;
- метод може використовуватися для залучення заінтересованих сторін з метою отримання різних точок зору на поточну ситуацію;
- метод зорієнтований на персональні знання та розуміння експертів (не потребує даних);
- метод дає можливість швидко отримати результат;
- можна аналізувати ситуацію, яка має невизначені моменти;
- метод є зрозумілим і очевидним.

Недоліки:

- метод має тенденцію до надмірного спрощення ситуації;
- метод не пояснює першопричини сильних і слабких сторін;
- метод не пояснює зв'язків між сильними та слабкими сторонами.

Цільовий аналіз — це метод СЕО, який широко використовується в різних системах екологічної оцінки для стратегічних ініціатив високого рівня в тих випадках, коли оцінка впливу на довкілля ускладнена внаслідок недостатності інформації про конкретні рішення, які можуть призвести до появи впливів на довкілля [35].

Проведення цільового аналізу не є вимогою Протоколу про СЕО або Директиви 2001/42/ЄС, однак цей метод широко використовується в багатьох національних системах СЕО.

За допомогою цільового аналізу можна узгодити стратегічні цілі розвитку з цілями збереження довкілля. Він передбачає, як мінімум, три кроки:

- визначення екологічних цілей;
- оцінку відповідності цілей розвитку та екологічних цілей та, за потреби, уточнення цілей розвитку з урахуванням інтересів збереження довкілля;
- оцінку конкретних заходів, запропонованих у межах стратегічної ініціативи, на відповідність екологічним цілям.

У процесі СЕО метод застосовується для оцінки ступеня врахування національних і регіональних цілей у стратегічних цілях СПП.

Переваги:

- метод застосовується тоді, коли інформація про цілі та завдання СПП має якісний характер і коли на основі загальної інформації про СПП неможливо дати кількісну оцінку потенційних впливів на довкілля;
- метод дає можливість внести корективи в СПП з урахуванням у СПП національних і регіональних екологічних цілей.

Розроблення сценаріїв — це процес моделювання гіпотетично можливих ситуацій, в яких окреслюються найбільш невизначені і, разом з тим, найбільш важливі рушійні сили, які впливають на подальший розвиток [35].

За допомогою методу можна отримати відповіді на такі питання:

1. Якими є рушійні сили?
2. Якими є невизначеності?
3. Що є неминучим?
4. Який сценарій обрати?

Розроблення сценаріїв іноді асоціюється з прогнозом, який також використовується для передбачення подій. Утім, на відміну від методу розроблення сценаріїв, прогноз базується на фактичних даних за минулий період. Є багато методів розроблення сценаріїв.

Інтерес для СЕО може становити метод, що базується на восьмикроковому підході:

1. Визначте основне питання або рішення про те, де застосування сценаріїв буде корисним. Що Ви дійсно хочете знати?

2. Визначте основні фактори місцевого довкілля. Які фактори впливають на основне питання або рішення? Що хочуть знати люди, які приймають рішення, коли роблять вибір?

3. Визначте рушійні сили. Які основні тренди впливають на основні сили?

4. Класифікуйте основні фактори та рушійні сили за ступенем важливості й ступенем невизначеності. Виявлені основні фактори або рушійні сили мають бути ретельно перевірені, оскільки вони є більш значущими для розроблення різних важливих сценаріїв. Виберіть 2–3 фактори або рушійні сили для подальшого вивчення.

5. Оберіть логіку сценарію: спираючись на класифікацію, використовуйте інформацію для визначення змінних, які є важливими для розроблення сценаріїв.

6. Розширте основу сценарію з урахуванням основних факторів і рушійних сил, визначених на етапах 2 і 3. Кожному основному фактору і кожній рушійній силі має бути відведена певна роль у сценарії. Наприклад, якщо у Вас було два основних фактори та дві рушійні сили, це чотири можливих комбінації, які можуть бути додані в опис сценарію.

7. Визначте наслідки. Коли сценарії розроблені, з'ясуйте наслідки: що може статися за умови використання різних сценаріїв? Вбудуйте знайдені відповіді в обрані сценарії.

8. Виберіть основні індикатори і показники. Зіставте сценарії з реальними ситуаціями (деякі сценарії можуть бути більш вірогідними, ніж інші, за умови розвитку трендів, що існують). Потім визначте додаткові індикатори, які можуть подати вам сигнал, коли цей сценарій буде недоречним.

У процесі СЕО метод використовується для оцінки впливів і сприяння розробленню та порівнянню альтернатив.

Переваги:

- сценарії — це спрощений варіант дійсності та спосіб формування загального розуміння складних систем;
- сценарії можуть бути використані з метою перевірки певних ідей та вивчення наслідків їх реалізації.

Недоліки:

- розроблення сценарію та його інтерпретація вимагають порівняно високих технічних навичок;
- заснований на сценарії аналіз — це не більше, ніж сама модель і використані дані; щоб уникнути рішень чи дій, що базуються на некоректній моделі, необхідна ретельна перевірка та оцінка;
- сценарії можуть містити складні математичні дії або графічні зображення, які є складними для розуміння та пояснення аудиторії, що не має базових технічних знань, й особам, які приймають рішення.

Моделювання — аналітичний інструмент, який дає можливість здійснювати кількісні оцінки впливу на довкілля, у тому числі на здоров'я населення, за допомогою імітації діяльності та складових довкілля [35].

Часто в моделюванні для прогнозу впливів використовуються комп'ютерні технології. Математичні моделі можуть використовувати для просторового та часового аналізу різних аспектів стану довкілля, у тому числі якості води та повітря, обсягу водних ресурсів, рівня шуму, а також потрапляння забруднюючих речовин з атмосфери на ґрунти та рослинність. Інші типи моделей — це соціально-економічні моделі, моделі середовища існування, а також експертні системи, які дають можливість виявити впливи на основі рішень, які приймає користувач моделі.

У процесі СЕО метод застосовується для оцінки впливів і сприяння розробленню та порівнянню альтернатив.

Переваги:

- моделювання гідродинаміки, поширення шуму та розсіювання забруднюючих речовин набуло значного рівня розвитку; розроблені стандартні

форми моделей, які можуть широко застосовуватися для аналізу прямих і кумулятивних впливів;

- моделювання особливо важливе для вивчення просторового та часового розподілу впливів.

Недоліки:

- використання моделей часто потребує дуже великих витрат ресурсів і затрат часу;

- точність моделі обмежується якістю даних, використаних при її створенні, калібруванні та розрахунках, а також припущеннями, закладеними в основу моделі;

- при створенні будь-якої моделі складно достовірно відобразити усі особливості природних систем;

- популярною є думка, що результати моделювання часто виявляються надмірно песимістичними, а також відносно легко піддаються маніпуляції;

- розроблення нової моделі, як правило, потребує значних витрат, кваліфікації, часу і, можливо, великої кількості вихідних даних; таке розроблення доречне насамперед у межах масштабних і складних проектів, тому в багатьох випадках доцільно використовувати моделі, які вже застосовувалися раніше і отримали визнання.



Питання для контролю знань студентів

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. Система державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища

1	Який зв'язок між сталим розвитком та природоохоронним управлінням?
2	Які першопричини екологічних проблем в Україні?
3	Основні засади державної екологічної політики
4	Основні інструменти реалізації державної екологічної політики
5	Стратегічні цілі державної екологічної політики
6	Головна мета природоохоронного управління
7	Які інструменти застосовуються у природоохоронній сфері?
8	Які органи відносяться до органів загального державного управління?
9	Які органи державного управління відносяться до органів спеціальної компетенції?
10	Компетенція Верховної Ради України у галузі регулювання відносин щодо охорони навколишнього природного середовища
11	Компетенція Кабінету Міністрів України в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів
12	Компетенція місцевих органів самоуправління (місцеві ради та їх виконавчі органи) в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів
13	Компетенція обласних міських державних адміністрацій в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів
14	Компетенція Державної екологічної інспекції України
15	Компетенція Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Основи екологічного менеджменту

1	Поняття «екологічного управління» та «екологічного менеджменту»: спільність та відмінність.
2	Мета екологічного менеджменту як сфери діяльності
3	Механізми реалізації екологічного менеджменту
4	Суть поняття «системи екологічного менеджменту»
5	Принципова схема структури системи екологічного менеджменту
6	Суть концепції загального управління якістю (TQM)
7	Призначення Британського стандарту BS 7750
8	Призначення стандартів серії ISO 9000
9	Призначення стандартів BS 8800 та OHSAS 18001

10	Призначення стандарту SA 8000
11	Суть методології НАССР
12	Призначення ДСТУ ISO 22000:2019
13	Мета та суть схеми екологічного менеджменту і аудиту (EMAS)
14	Призначення та переваги стандартів серії ISO 14000
15	Характеристика стандартів ДСТУ ISO 14001 та ДСТУ ISO 14004
16	Основні вимоги, що пред'являються організації згідно ISO 14001
17	Цикл PDCA: суть і структура
18	Поняття «екологічної політики», її головні орієнтири на державному, місцевих та виробничому рівнях
19	Основні вигоди від функціонування системи екологічного менеджменту
20	Існуючі види екологічної служби на підприємстві

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. Стратегічна екологічна оцінка

1	Яке головне призначення стратегічної екологічної оцінки (СЕО)?
2	Що таке документи державного планування? Наведіть приклади.
3	Яким документом в міжнародній практиці регламентується процедура СЕО?
4	Яким документом в українському законодавстві регламентується процедура СЕО?
5	Чи передбачає процедура СЕО врахування процедури оцінки впливу на довкілля (ОВД)?
6	Які суб'єкти задіяні в процедурі СЕО?
7	Які повноваження при проведенні СЕО центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища та у сфері охорони здоров'я?
8	Порядок здійснення стратегічної екологічної оцінки та його окремі етапи.
9	У чому суть етапу 1 «Визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки»
10	Які головні складові повинні входити у Звіт про СЕО?
11	Як повинне проводитись громадське обговорення у процесі стратегічної екологічної оцінки?
12	Як повинні проводитись консультації з органами виконавчої влади у процесі стратегічної екологічної оцінки?
13	У яких випадках здійснюються транскордонні консультації?
14	Яке головне призначення моніторингу наслідків виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення?
15	Які документи та інформаційні джерела повинні використовуватись при здійсненні СЕО?
16	Які основні аналітичні методи СЕО?
17	Які з аналітичних методів є найбільш популярними при здійсненні СЕО і чому?

ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

1. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 16, ст.70. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
2. Конституція України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Указ Президента України №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.
4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст.546). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
5. Проект ЗУ СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ДО 2030 РОКУ (проект). Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=909>
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 р. № 443-р «Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року». Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-planu-dij-z-ohoroni-navkolishnogo-prirodnogo-seredovishcha-na-period-do-2025-roku-i210421-443>
7. На шляху зеленої модернізації економіки: модель сталого споживання та виробництва: дов. / С.В.Берзіна та ін. – К.: Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. – 138 с. Режим доступу: <https://iem.org.ua/images/librery/2.pdf>
8. Конспект лекцій з дисципліни «Організація та управління в природоохоронній діяльності» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 101 «Екологія» / Укл.: Караван Н.А., Присвітла О.В., Кам'янське, ДДТУ, 2019. – 74 с.
9. Коваленко Ю. Л. Конспект лекцій з курсу «Природоохоронне законодавство та екологічне право» для студентів 4 курсу денної та 3 курсу заочної форм навчання за напрямом підготовки 6.040106 – Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування (фахове спрямування «Екологія та охорона навколишнього середовища», «Екологічна безпека») / Ю. Л. Коваленко ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 108 с. Режим

доступу:<https://eprints.kname.edu.ua/42829/1/2016%20%D0%BF%D0%B5%D1%87.%2053%D0%9B%20%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD.pdf>

10. Системи екологічного управління: сучасні тенденції та міжнародні стандарти. Посібник / С.В. Берзіна, І.І. Яреськовська та ін. – К: Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. – 134 с. (Бібліотека екологічних знань). Режим доступу: <https://iem.org.ua/biblioteka>
11. Ілляш О.Е., Чухліб Ю.О. Екологічний менеджмент і аудит: Навчально-методичний посібник. – Полтава: ПП «Астроя», 2015. – 144 с.
12. Сучасний стан державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища. Режим доступу: http://www.tnv-agro.ksauniv.ks.ua/archives/109_2019/part_1/31.pdf
13. Шляхи оптимізації механізмів державного управління в сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні. Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/21-22_2020/24.pdf
14. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері охорони навколишнього природного середовища. Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/2_2020/60.pdf
15. Лекція №6. Організація та управління природокористуванням. Режим доступу: <http://kraevska.vk.vntu.edu.ua/file/df9c5aa2db8c67f60faa9ce18499dff6.pdf>
16. Калькулятор екологічного сліду. Режим доступу: <http://ecoosvita.org.ua/ecocalculator>
17. Основні засади впровадження моделі «зеленої» економіки в Україні. Режим доступу: <https://iem.org.ua/images/librery/1.pdf>
18. Екологія землекористування. Режим доступу: <https://iem.org.ua/images/librery/6.pdf>
19. Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування. Режим доступу: <https://iem.org.ua/pro-nas>
20. ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT) Системи управління якістю. Режим доступу: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf>
21. ДСТУ ISO/TS 9002:2017. Системи управління якістю. Настанови щодо застосування ISO 9001:2015 (ISO/TS 9002:2016, IDT). Режим доступу: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=75899
22. ДСТУ OHSAS 18001:2010. Системи управління гігієною та безпекою праці. Режим доступу: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=27641

23. ДСТУ ISO 22000:2019 Системи керування безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-якої організації в харчовому ланцюзі (ISO 22000:2018, IDT). Режим доступу: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=91325
24. Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>
25. Європейська правда. Міжнародна безпека та євроінтеграція України. Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/07/23/7024396/>
26. Social Accountability 8000. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Social_Accountability_8000
27. ДСТУ ISO 14001:2015 Системи екологічного управління. Вимоги та керівництво по застосуванню (ISO 14001:2015, IDT). Режим доступу: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page?id_doc=64015
28. ДСТУ ISO 14004:2016 Системи екологічного управління. Загальні настанови щодо запровадження (ISO 14004:2016, IDT). Режим доступу: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=71632
29. Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 16, ст.138). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text>
30. Протокол про стратегічну екологічну оцінку. Факти та переваги застосування / Секретаріат ЄЕК ООН по Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (Конвенція Еспо) у співпраці з екологічною мережею ZOI в рамках програми “Екологізація економіки в країнах Східного партнерства” (EaP GREEN). Режим доступу: https://unece.org/DAM/env/eia/Publications/2016/Protocol_on_SEA/%D0%A0%D0%9E%D0%A8%D0%A3%D0%A0%D0%90%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A2%D0%9E%D0%9A%D0%9E%D0%9B%D0%94%D1%80%D1%83%D0%BA%D0%B4%D0%BB%D1%8F%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%D1%83%D0%904.pdf
31. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2020 р. № 1272 «ПОРЯДОК здійснення моніторингу наслідків виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1272-2020-%D0%BF#Text>
32. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 29, ст.315). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>

33. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 34, ст.343). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
34. Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 10.08.2018 № 296 (із змінами, внесеними згідно з наказом Мінприроди від 29.12.2018 № 465) «МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ із здійснення стратегічної екологічної оцінки документів державного планування». Режим доступу: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/MR-provedennya-SEO-iz-zminami.pdf>
35. Марушевський Г. Б. Стратегічна екологічна оцінка : навч. посіб. з компакт-диском / Г. Б. Марушевський. — К. : К.І.С., 2014. — 88 с.